GÜNEŞ DE ALEVDİR

“Kuyas Ham Alov”

Alişir İbadinov

1980-2014

Kapak Resmi:

Menşe Ülke: Tan'g Çin

Mense Tarih 8. Yüzyıl Tang Hanedanı

Kullanım: Cenaze Figürleri

JBOC Yorumu: Bu figürler 8. Yüzyıl sonu Çin’de yaygın idi. Türbe veya lahitlerde kullanılıyordu. Resimde gorülen at figürü 8. Yüzyıl Çin kökenli at figürü olmayıp daha ziyade Gökçe At veya Göksel At ("Heavenly Horse") olarak geçmektedir. Binici ise başlığı ve atlar ile uyumu dikkate alındığında Orta Asya Türk’ü dür.

Müzayede Katalog Açıklaması: .Sotheby's Auctions » Çin ve Japon Sanatı » lot 179 .Satış W04750

BİR SET BOYALI DÖRTLÜ ATLI ÇÖMLEK

TANG HANEDANI

London, Olympia 2,200—2,800 GBP Session 2

07 Apr 04 11:30 AM

ÖLÇÜLER.ölçü notları

33.7cm., 13 1/4 in.

TARİF

her at başları dik duruşlu ağızları yalın. Dörtgen bir kaide ile desteklenmiş, Üzerlerinde Orta Asya binicileri. Eyer ve koşumları siyah boya ile belirginleştirilmiş. Orijinal kırmızı pigmentler. Miktar: 4

www.Sothebys.com

Yazar Hakkında

Alişir İbadinov (1953)

Alişir İbadinov, Özbekistan'ın henüz Özbek SSC adını taşıdığı dönemde, Fergana ilinin Altıarık bölgesindeki Eskiarab köyünde 12 Aralık 1953 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ömer, dedesininki İbadin'dir. On senelik bir öğrenimden sonra sırasıyla spor eğiticisi, sigorta memuru ve posta memuru olarak çalışmıştır. İbadinov 1972 senesinde Sovyet ordusunda silah altına alınmıştır. Hint Okyanusu'nun Bombay, Aden, Port Loui, Mogadişu, Berbera ve Basra limanlarına uğrayan Sovyet Kruvazörü Amiral Senyavin'de görev

yapmıştır. Bu dönemde yazmış olduğu hikayeler Özbekistan'ın ***Gülistan*** adlı dergisinde 1975 yılında yayımlanmıştır.

Askerlik görevini yerine getirdikten sonra Taşkent Devlet Üniversitesi'nin Gazetecilik Fakültesi'ne kaydolan İbadinov ***Gülistan*** dergisinin Yıllık Ödülü'nü kazanmıştır. Öğrencilik yıllarında edebiyat eleştirisi hakkında üç kitabı yayımlanmış ve Özbek yazar Adil Yakubov Özbek Medeniyeti adlı derlemesinde ona bir madde ayırmıştır. İbadinov ayrıca E. Berezinkov'un ***Kızıl Buhara*** adlı romanını çevirmiştir.

Daha sonra Taşkent'ten ayrılıp Fergana'ya dönmüştür. Bugünlerde Özbek Avazı dergisinde muhabirdir ve kendi eserlerini yayımlamaya devam etmektedir.

Alişir İbadinov'un en önemli eserlerinden biri, ***Gülistan*** dergisinde 1980 yılında yayımlanmış olan "Kuyaş Ham Alav" dır. Yayımlanma tarihi ve yeri göz önünde bulundurulduğunda bu eser, yalnızca gerçek tarihi bilgi değil ibret verici bir medeni cesaret de sergiler. İbadinov, Sovyetler Birliği'nin Komünist Partisi'nce onaylanan resmî tarihin aksine gerçek tarih yazmak yürekliliğini göstermiştir. Eser, Orta Çağın erken başlangıcındaki Orta Asya'yı tarih açısından ele alırken büyük çapta yararlanmıştır Balasagunlu Yusuf'un onbirinci yüzyıla ait ***Kutadgu Bilig***'inden, Kaşgarlı Mahmud'un yine aynı devre ait olan ***Divan-ı Lûgat at Türk***'ünden, sekizinci yüzyıla ait Orhun kitabelerinden ve tarihçi W. Barthold'un Turkestan ***Down to the Mongol Invasion***_adlı eserinden büyük ölçüde yararlanmıştır. İbadinov'un bu eseri H.B. Paksoy tarafından kapsamlı açıklayıcı notlarla birlikte İngilizce'ye çevrilmiş ve Central Asian Monuments (İstanbul: İsis Press, 1992)'de yayımlanmıştır.

KAYNAKÇA: İbadinov'un hayatındaki temel olayların tarih sırasına göre dizimi Alişir İbadinov'un H.B. Paksoy'a yazdığı 1992 tarihli mektuba dayandırılmıştır. İbadinov'un "Kuyas ham Alov" eserinin temelindeki diğer eserler için bakınız:Talat Tekin, ***A Grammar of***

Orhon Turkic (Indiana, 1968); W. Barthold, ***Turkestan Down to the Mongol Invasion*** (Londra, 1977), 4. Basım; ***Balasagunlu Yusuf, Wisdom and Glory,*** Robert Dankoff, çeviren (Chicago, 1983); ***Kaşgarlı Mahmut, Compendium of Turkic Dialects,*** çevirenler:Robert Dankoff ile James Kelly, 3 cilt (Cambridge MA., 1982-1984).

GÜNEŞ DE ALEVDİR

Sovyetler Birliği'nde hangi koşullarda tarih yazıldığı ancak yanlı biçimde belgelendirilmiştir ve Asya bölgelerindeki belgelendirme daha da enderdir. Lowell Tillett[1],Wayne S.Vucinich[2] ve C.E. Black[3]'in gösterdikleri gerçek şudur: özellikle 2.Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Sovyet Bilim Akademileriyle onların bölümleri, Rus olmayan halkların tarihleri ve bu halkların Rus devleti ve Rus ırkından olanlarla ilişkilerinin baştan beri ve günümüzde de hep olumlu geliştiğine ilerlemeci" ("ilerici") ve Rus ırkından olanların yararına olduğuna"hükmetmişlerdir. Sovyet bürokrasisinin Orta Asya hakkındaki tavrına gelince: hem bölgedeki arazi fetihlerini hem de şimdiki konumunu yasallaştırma hevesindedir - hep bu hevesi de hep gütmüştür çünkü Orta Asyalılar Sovyet nüfusunun yaklaşık dörtte bir ile beşte birini oluşturdukları gibi yaşadıkları yöreler de Asya'daki kara kitlesinin bir önemli kısmını kaplar.

Orta Asyalı yazarların tarih yazma konusundaki kısıtlamalara tepkisi ise kimliği, doğru tarih yazmak ve geçmişe ait mesajları edebiyat kisvesiyle iletmektir. Edebiyat alanının kendine has sınırlamaları vardır. Böylece, Orta Asyalıların eserleri hem gerçek tarihtir hem de sansürden

geçebilecek kadar (örneğin “masal” tarzında) perdelenerek gizlenmiştir. Bu, Orta Asyalıların resmî “tarihlerde” Rus hâkimiyetindeki Parti, devlet ve akademik düzenin saldırısı altında saydıkları tarihî kimliği korumak çabasıdır. Orta Asyalıların son zamanlarda ve özellikle 1970’lerden beri kendi lehçelerinde üretmiş oldukları yayınlar incelenmelidir. Bu çabalarda, özellikle 1930’lardaki “tasfiyeler” ile sekteye uğrayan faaliyetin yenilendiğini görebiliriz.

Geçtiğimiz on yıldaki çabalar, bir başlangıçtan çok bir yenilenmedir çünkü Orta Asya’da tarih, siyaset ve edebiyat her zaman iç içe olmuştur. Bu; yönetim şekli ve döneminden bağımsız olarak hep böyle olagelmiştir. Bu gelenek eskiden olduğu gibi devam etmektedir: “kurgu hikaye” ile “roman” tarzları yerli halka sadece çağdaş bir mesaj değil gerçek tarihî olaylarındaki dersleri aktarmaya ve Orta Asya tarihinin yazılı anıtlarını da iletme aracıdır.

Orta Asyalılar için gerçek tarihî metinlere taban oluşturan bu yeni “kurgu hikâye” eserlerdeki hem çağdaş hem tarihi mesajları tanımak/teşhis etmek için Batılı okuyucu Orta Asyalı yazarın bahsettiği ve okuyucularının da tanıdığı tarihî bilgiyle mutlaka donanmış olmalıdır.

“GÜNEŞ DE ALEVDİR (“Kuyaş ham Alov”) böyle kurgu hikâye farz edilen, doğru tarihî bilgi, Orta Asya’nın ana tarihî anıtlarından alıntılar ve günümüzün Orta Asyalısını ilgilendiren için pek çok mesaj içeren bir eserdir. “GÜNEŞ DE ALEVDİR” Alişir İbadin’in yazdığı, Özbek SSC’de yayınlanan ***Gülistan*** dergisinde basılmış bir “kısa öykü”dür (sayı 9, 1980). Günümüzde kullanılan Sovyet okul kitapları incelendiğinde, bu “kısa öykü”de dolaylı biçimde gönderme yapılan (aşağıda açıklanan) eserlerin çoğu zaman bulunmasının güç olduğu ve Sovyet okullarında okutulmadığı ortaya çıkar. İbadin bu çabasıyla kendine bir kanal, gerçek tarihe bağlayan bir köprü vazifesi vermiştir. Ortak ataların düşüncelerini dile getirerek büyük bir kişisel riziko üstlenmekte - - belki de “öykü”deki ana kişi gibi (simgesel şekilde) kendi üzerine neft yağı dökmektedir. “GÜNEŞ DE ALEVDİR”in ana konusu Ibadin’in ima ettiği kaynak ve mesajları yansıtır: bu görev, bağımsızlık uğruna istilacı bir

yabancı güce karşı çarpışmayı, atalarının kültürünü korumayı ve özveriyi gerektirir. Bunun yanısıra, öykünün ana akışına önemli tarihî bir motif olan ateşle arınma dokunmuştur.

"GÜNEŞ DE ALEVDİR"deki en güçlü mesajlardan biri İbadin'in başlangıçta kullandığı bir özdeyişte simgelenmiştir:

"Ey Türk budunu, eğer yukarıda gök kubbe çökmedi ve aşağıda yeryüzü yarılmadıysa, senin devlet ve kurumlarını kim yok edebilir?"

Bu sözler 8. Yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış olan Orhun-Yenisey yazıtlarındadır.[4] Bu yazıtlar Türkler'in kendi dillerinde yazılmış, bilinen en eski anıtlardır. Yedinci yüzyılda büyük bir Orta Asya Türk İmparatorluğu'nun çöküşünü ve onu yeniden inşa eden önderlerinin öyküsünü anlatır. Bu yalnızca, bu sefer Çinli'lere boyun eğişin ardından yeniden yapılanma ve dolayısıyla bir güven mesajı öyküsü olmakla kalmaz aynı zamanda ayıltıcı ve ciddî bir ders de içerir: imparatorluğu kaybetmelerinin sebebi yine kendileridir çünkü Türkler atadan miras değerleri terk etme hatasına düşmüşlerdi. İbadin bu uyarıyı bu bölümden almıştır.

Orhun yazıtlarının kullanılması aynı zamanda doğrudan da bir mesaj içerir – bu yazıtlar Rusların dönüşümünden; Hıristiyanlığa girişinden 250 sene önce, yani Rusça için bir alfabe icadından 300 sene evvel yazılmıştır. Nitekim, bu taş anıtların tarihi, Rus'un herhangi bir yazılı kaynakta kaydından (yani, 9. Yüzyılın Bertiniani vakâyînamesi) bir hayli öncesine dayanır. Böylece bu yazıtlar, Türklerin kültürünün onların şimdiki derebeyinden, efendilerinin soyundan çok daha eski olduğunu hiç de zarif ve incelikli biçimde hatırlatmaz. Vurucu biçimde anlatır. Yazıtlarda tarif edilen imparatorluğun yazıtların kendinden bile çok daha eski oluşu bu hatırlatışı daha da keskinleştirmiştir –Türklerin imparatorluğu sadece Kiev devletinden değil Rus okuryazarlığından bile eskidir. Bu, yürürlükteki Sovyet ders kitaplarının içeriğine bir karşı çıkış şeklinde anlaşılabilir.

Öykünün ilk satırlarında bazı ek tarihî göndermeler ortaya çıkar. “GÜNEŞ DE ALEVDİR”in ana kişisi Alp Tekin’dir. “Alp” savaşla sınanmış, soylu ve seçkin kişilikli genç bir erkek veya kadındır; “Tekin” ya da “Tigin” Türk prensini/soylusunu belirtir. Bununla birlikte, bilinen birkaç tane tarihî Alp Tekin vardır ve her birinin dinleyiciye verdiği mesaj kendine özgüldür. Bartold[5] dört tanesinden söz eder: Buharalı, Khwarazm Şah’ın Hajib’i (teşrifatçı), M.S. 1071; Samanid krallığının Gazneli’si, ölümü M.S. 963: bu kişi, askerî köle konumundan çıkarak yükselmiş ve Gazne topraklarında yeni bir devlet kurmuştur[6]; M.S. 1036 senesinde Sultan Masud’un elçisi; ve Buhara şehrindeki kaleyi M.S. 1141’de onaran Kara-Hitay’dır. Şüphesiz İbadin’in okuyucularının üzerinde odaklanmasını istediği Alp Tekin’in Gazne devletini kuran, yandaşları için bağımsız bir devlet kuran Alp Tekin olması en akla yakınıdır.

İbadin tarihî metnine devam eder: Alp Tekin uyanınca, savaşmaya hazır bir biçimde ayağa sıçrayıp, düşmanın; Arapların saldırıp saldırmadığını sorar. Bu, 8. Yüzyılda Arapların Orta Asya’da yaptıkları fetihlere göndermedir. “Talas savaşı” adıyla birçok gönderme vardır. Bu bölgede, en iyi bilineni Araplar ile Çinliler arasında M.S. 751’deki olmak üzere, birçok vuruşma yaşanmıştır.[7] Burada ön plandaki konu vatanı istiladan korumaktır ama baştan yapılan ana vurgu işgalin maddesel şartlarından değil de işgalin sonucundan duyulan korkudur – yani, bunun yerli kültüre, özellikle atalardan kalma din ve dile karşı oluşturacağı tehdittir çünkü bu istilacıların simgelediği İslam (ve Arapça) dır. Orta Asya’daki her seyi İslam’a atfeden birçok önyargılı Batılı okuyucu burada Komunist Parti’nin resmî politikasını yansıtan, basit bir İslam karşıtı mesaj görebilir. İbadin belki de Sovyet makamlarının aklına tam da bu varsayımın geleceğine güvenmiş olabilir. Ama Çar devrinin ve Sovyetlerin Ruslaştırma politikalarının vurgusu olan Rusçaya verilen önem göz önüne alındığında burada daha geniş bir amaç aranmalıdır: kültüre tehdit oluşturan şey, hangisi olursa olsun, yabancı bir dilin dayatılmasıdır.

Ayrıca, Arapların düşman, İslam'ın da yabancı bir din şeklinde sunulması Rus politikalarıyla örtüşse bile, İslam'ın incelenmesi ve onun ne dereceye kadar Orta Asya kimliğinin bir parçası olması gerektiği konusunun tarihî kökleri derindir. Orta Asya'nın eğitimli sınıfları, diğerlerinin yanı sıra bu konuyu, St. Petersburg'un ***Mir İslam*** gazetesinin sayfalarında 20. Yüzyılın başında yeniden tartışmıştır. "GÜNEŞ DE ALEVDİR"in tamamındaki vurgu "İslam karşıtı" olmaktan çok atalardan kalma din ve geleneklerden "yana"dır.

İbadin söz ettiği ana hususları tanımladıktan hemen sonra, Alp Tekin yüz yüze geldiği sorunu çözmek için, işgalci Arap ordularının ortaya çıkmasından çok evvel ünlenmiş, daha tanınmış ve tarihî Türk şahsiyetlerinin yardımına başvurur. Sonuçtaki yaratılan izlenim, bir Türk'ün saygıyla baktığı, kendinden daha eski zamana ait başka bir Türk örneğine öykünmek amacıyla başvurmasıdır. Bu örnekler arasında altı tanesi oldukça önemlidir ve ismen anılmıştır. Birincisi Alp Er Tunga'dır. Onu, Ortaçağdaki yaşam öyküsünü yazanlar bile saygıyla anmışlar ve Orhun grubunun Kültigin kitabelerinde ismi defalarca anılmıştır.[8]

Balasagunlu Yusuf, Kutadgu Bilig'de aynı adam için şunları söyler:

> "İyi bakarsan, Türk beylerinin dünyadaki en üstünü olduğunu görürsün. Ve bu Türk beyleri arasında en şan ve şereflisi Tonga Alp Er idi. İnsanların en seçkiniydi, bilgeliği derin ve erdemleri çeşitliydi. Ne seçkin ve yiğit adamdı ve gerçekten akıllı bir adamdı ---bu dünyanın hepsini silip süpürmüştü! İranlılar ona, diyarlarını zapt edip talan eden Afrasyab derler"[9]

Kaşgarlı Mahmut da Divan Lûgat-at Türk'ünde Alp Er Tonga için bir ağıt vardır:

> "Alp Er Tonga öldü mü? Issız acun kaldı mı? Zaman (ondan) öcünü aldı mı? Şimdi yürek yırtılır."

Kaşgarlı Mahmut ise Alp Er Tonga'yı şöyle tanımlar:

> "Tunga (kaplan)... Şah Afrasyab, Türklerin başbuğu, kaplan (kadar güçlü) bir adam, bir savaşçı anlamındadır."[11]

İbadin, öyküde adı geçen başka bir saygın tarihî Türk kişilik hakkında bir dipnot sunar:

> "FN 24. I. ve II.Türk Kağanlıkları devrinde yaşamış, yüksek düzeyde bir devlet adamı."

Elimizdeki kaynaklara göre Tonyukuk, İlteriş ve Bilga Kağan'ın başdanışmanıdır. Bilga Kağan, Tonyukuk şerefine M.S 720'de dikilen de dahil olmak üzere, bütün Orhun yazıtlarını yazdıran kağandır. Tonyukuk'un Bilga Kağan 716 senesinde başa geçmesinden birkaç sene sonra öldüğü varsayılmaktadır.[12]

İbadin'in bahsettiği üçüncü bir tarihî kişi, Gazneli Alp Tekin'in himayesindeki Sebuk Tegin'dir (ö. MS.997). Alp Tekin'in M.S.963'teki ölümünden sonra, M.S.977'de askerler ondan evvelki en az iki komutan gibi, Sebuk Tekin'i ordunun başına seçmişlerdir, bundan onbeş sene sonra ise Gazne topraklarının tamamına hükmediyordu.[13]

Gerçek tarihî şahsiyet olarak Buğra konusu da çetin değildir. Han Süleyman b. Yusuf (Buğra 'Tekin), Dandenekan savaşı zamanında, M.Ö. 1040'da yaşamıştır. Bu dönemin olayları, Gaznelilerin ortada, Selçukluların batıda ve Karahanlıların doğuda konuşlandığı, genellikle Maveraünnehir'i (Amuderya- Siriderya'yı) denetim altına alma savaşımlarıdır. Aynı dönemde başka birtakım Buğra Han'lar da vardır. Ayrıca Balasagunlu Yusuf Kutadgu Bilig'i Karahanlı Buğra Han'a ithaf etmiştir.[14] Ibadin'in "GÜNEŞ DE ALEVDİR"deki Buğra Han'ı oldukça silik resmetmesi onun kanıtlamış olduğu tarih bilgisiyle o kadar çelişir ki akla, Selçuklar, Karahanlılar ve Gazneliler hakkında güvenilir tarihî kaynaklara ulaşamamış mı olduğu sorusunu gelir. Ya da belki aklında başka, örneğin okuyucularını Buğra Bey'in tavrındaki kabul edilemez davranış ve aymazlığa karşı uyarmak gibi bir amaç vardı. İbadin,

Kutadgu Bilig'in ithaf edildiği, devlet yönetiminin el kitabındaki nasihatlara uymayarak Karahanlıların çöküşünü hazırlayan Tavgaç Buğra Han'a işaret ediyor olabilir.

İbadin'in okuyucuya sunduğu beşinci tarihî isim Tarhan'dır. "Tarhan" seçkin yönetici tabakaya ait bir unvandır ama kişi ismi olarak da kullanılır. Barthold, M.Ö 701-4 arasında etkin olan, "yerli beylerin önderi, Sogd İkşidleri'nden bir 'Tarkun'"u kaydetmiştir. Togan [15] yedi tane Ortaçağ yazarının eserlerine dayanarak, "Tarhan" unvanının bazı Türk önderlere verildiği ayrıntısını kaydeder. Togan'ın tarifi, M.S 775-785 tarihlerindeki bir Kaşgarlı Tarhan, M.S.739'daki Fergana yakınındaki Kaşhanlı Arslan Tarhan ve M.S. 893 tarihine kadar birçok başkalarını içerir. Tarhan ve Arslan'ın bu şekilde çapraz atıfta kullanılışı meseleyi biraz karmaşıklaştırmıştır. Bartold, "Arslan"ı isimlerinin parçası olarak kullanan tam on iki tane önderden söz eder. Bu Arslanların çoğu M.S.11-13. Yüzyıllarda yaşamışlardır.(Orta Asya tarihinde pek çok kişiye, onlar yetki sahibi olmadan ya da yetkili bir konumu devralmadan evvel isim verildiğinin hatırda tutulması gerekir.) Bununla birlikte, o dönemin tarihçisi Cemal Karsi'ye göre 998 Ocak ayında şehit olan bir tane "Arslan Han Ali vardır ki: ölüm şekli ona takılmış Harik – yakılmış -" sıfatından tahmin edilebilir [16].

İbadin, Alp Tekin'in ağzından, Kül Tigin'in bahsettiği Bumin Han adlı altıncı bir tarihî kişiden, bir Türk beyinden söz ettirir. Bu, Kül Tigin'in atalarından biridir, "...Türk ulusunun devlet ve kurumlarını örgütleyip yönetmiş bir kişidir."[17]

Sözü edilen olayların geçtiği ülkeyi de anlatan açık ifadeler vardır. Bu husus da tarihi anlamada, halk ile vatan arasındaki bağı ve bunun okuyucularla ilişkisini kavrama açısından çok önemlidir. Çevrilmiş eserdeki dipnotlar bu coğrafî konumların önem sebebini ayrıntılandırır ve bunların hangi tarihî kaynağa dayandığını da gösterir.

İbadin bundan başka, vatan uğruna yapılmış, ateşte yanmak; yanıp tükenmek şeklinde beliren kişisel fedakarlıklardan bahseder. Ateşe hürmet daha çok Zerdüştîlikle

bağdaştırılmakla birlikte pek çok inanç düzeninde de bulunur. Orta Asya Şamanizmi'nde ateşe hürmet çok göze çarpan bir özelliktir. Merhum Mircea Eliade Şamanizm incelemesinde şunları ifade etmiştir:

> "Ölümden sonra ateşin kutsal bir yazgıyı güvenceye alacağı fikrini, yıldırım çarpmasıyla ölenlerin göğe uçacağı inancı da destekler. 'Ateş'in her türlüsü insanı 'ruh'a dönüştürür; bu sebeple şamanlar 'ateşin efendisi' sayılırlar ve kor halindeki kömüre yanmadan dokunabilirler. 'Ateşe hükmetmek ya da yakılmak bir tür üyeliğe kabul töreniyle eşdeğerdir. Kahramanların ve şiddet sonucu ölenlerin göğe yükseleceği inancının arkasında da buna benzer bir fikir vardır: böyle ölümler bir üyeliğe kabul töreni sayılır. Bunun aksine, hastalık sonucu ölüm yalnızca ölenin yeraltı dünyasına geçişi demektir çünkü hastalıkların sebebi kötü ruhlu ölülerdir."[18]

20. yüzyılın başında Orta Asya'da böyle inanç ve adetler hâlâ yaşıyordu. Merhum Z.V. Togan 1920'lerdeki Basmacı Hareketi'ne karıştığı sıradaki geçen kişisel bir olayı anlatır. Togan bir ara ciddî bir hastalığa tutulur. Arkadaşları onu bir şamana götürürler. Togan anlatıyor: [19]

> "Bir Özbek çadırında büyük bir ateş yakılmıştı. Bakşi (şaman)[20] kara sakallı, kırk yaşlarında gösteren, sağlam yapılı, oldukça normal görünümlü biriydi. ... Ateşin içine bir demir kürek konulmuştu. Şaman tahta bir sap kullanarak küreği kaldırdı. Küreğin sapı alev aldı. Şaman azına doldurduğu suyu küreğe püskürttü. Bu işi yaparken kürekten sıçrayan su damlaları yüzüme çarpıyor, beni yakıyordu ... Sonunda şaman küreği dişleriyle kavradı. Dişleri arasındaki kürekle etrafımda birkaç kere döndükten sonra onu ateşin içine geri fırlattı. ... Kızgın küreği ağzıyla tutmuş olmasına rağmen kara bıyığı hafifçe bile alazlanmamıştı."

Orta Asyalılar arasında, bir bağımsızlık savaşı sırasında "ateşte yanma" motifi sadece tek yerle sınırlı değildir. Örneğin 1927'de, bir Azerî yazar, Cafer Cabarlı ***Od Gelini*** isimli bir

roman yazmıştı. Romanın ana konusu Azerbaycanlıların Arap istilacılara karşı verdikleri kahramanca savaştı. Roman ***Nevsta ognia***[21] ismiyle Rusça'ya çevrilmiştir ve İbadin'in eseriyle bu roman bazı hisleri paylaşır gibidirler.

Daha yakın zamanda ise, Stalin'in zorla Orta Asya'ya sürgün ettiği bütün Kırım Tatarları'nın vatanlarına dönmeleri için uğraşan eylemci Kırım Tatarı Musa Mamut örneği vardır.[22] Musa Mamut, eylemleri yüzünden resmî makamların pek çok eziyetine maruz kaldıktan sonra 1978'de, (Kırım'ın Simferopol bölgesinde) üzerine benzin döküp yakarak kendini öldürmüştür.[23] İbadin'in eserini kaleme aldığı dönemin bu olaya zaman bakımından yakınlığı dikkate alınması gereken bir husustur.

Ayrıca "GÜNEŞ DE ALEVDİR" okuyucularını ilgilendiren üç grup hususa işaret etmek gereklidir: bunlar kaynaklar, güdülenme ve amaçlardır.

Kaynaklar --- İbadin'in kaynaklarının çok açık-seçik olduğuna işaret edilmiştir. Atalarından kalan mirasın belli başlı bütün eserlerini, Orhun-Yenisey kıyılarına 8. yüzyılda dikilmiş Türk yazıtlarını; Kaşgarlı Mahmut'un M.S.11. Yüzyıla ait ansiklopedisini; ve yine aynı yüzyıla ait, Balasagunlu Yusuf'un ***Kutadgu Bilig***'ini etraflıca incelemiştir. İkincil kaynakları da gözardı etmemiştir. Bartold'un ***Türkestan***'ını iyi bildiği açıktır. Eserde bunlardan öteye uzanan başka göndermelerin varlığı İbadin'in kendini yalnızca bunlarla sınırlamadığını gösterir. [24]

Güdülenme --- "GÜNEŞ DE ALEVDİR" 1980 yılında çıktığında, Sovyetler'in Afganistan'ı işgalinin üzerinden bir sene bile geçmemiştir. Burada insan, İbadin'in bu dönemde, Ruslar'ın 19. Yüzyılda Orta Asya'yı işgalinden bahsedemeyeceği için mi Arap örneğini kullandığını düşünmeden edemiyor. Acaba okurlarının mı bu yer değiştirmeyi yapmasını istemektedir? Ya da acaba Afganistan'ın çokuluslu halkına seslenerek, onların bağımsızlık savaşına devam etmelerini teşvik için Orta Asya örneğini mi hatırlatmaktadır. Bundan kısa bir süre sonra

Afgan tarihî edebiyatının da Özbek basınında çıkmaya başladığını burada kaydetmek gerekir.[25]

"GÜNEŞ DE ALEVDİR" in konusu kısmen, şimdiki Afganistan olan Ortaçağ Gazne bölgesinde, kısmen de Orta Asya'nın öteki (doğu) ucundaki Talas topraklarında geçmektedir. Anlatılan olaylar 900 ila 1300 sene önce meydana gelmiştir. İbadin'in kanıtlamış olduğu tarih bilgisi ve kaynaklara kolayca ulaşmasını göz önünde bulundurursak buradaki müphemlik ya da zaman ve mekandaki bulanıklık kasdî gibi görünmektedir ve belki de verilen mesajın uygulamalarının genişliğini vurgulamak amacındadır.

Amaçlar - - yasakçı zihniyet düzeninin İmparatorluk Rusya'sı[26] ve Sovyetler Birliği'nde[27] nasıl işlediği belgelenmiştir. Kapsamlılık gayretindeki bu düzen ara sıra aksar gibi görünmektedir. Afganistan'ın işgalinden hemen sonra böyle bir aksayış fark edilir. 1980 Ekim'inde Özbek gazete ve dergilerinin yayın müdürleri arasında büyük çaplı değişiklikler yapılmıştı. Özbek dergileri bu dönemde, yeni yayın müdürlerinin yönetiminde epey sayıda ciddî ölçüde milliyetçi "kısa roman" ve "kısa öykü" yayınlamışlardı. 1982'de yayın müdürleri yine ansızın yeniden değiştirilmiştir. Bu dönemin özelliği ya da temelde yatan siyasî anıştırmaları henüz kesinlikle anlaşılmış değilse de etkileri dikkate değer olmuştur. "GÜNEŞ DE ALEVDİR"in basım tarihi (Eylül 1980) ilk değişikliğin başlangıcına rastlar.[28]

Orta Asyalı yazarların zihinlerinde başka endişeler devamlı var olagelmiştir. Bunlardan ikisi çok önemlidir.

1. Sosyalist Gerçekçilik süzgeci – 18 Haziran 1925'de CPSU tarafından geçirilen bu yasa içeriğinde olduğu gibi, "... Sovyet rejimi", en baştan beri "sınıfsız bir toplumda tarafsız sanatın olmayacağı ve olmadığı gerçeğini saptar."[29] Böylece, güzel sanatlar ve edebiyat devlet ve parti propagandasını yayma aracıdır ve öyle olmalıdır.[30] Günümüzde Sovyetler Birliği'nde yaşayan hiç bir yazar 1920-30 yıllarında ifade

edilmiş Sosyalist Gerekçilik kurallarına uymayan bir eser veremeyeceği gibi, devlet bugün dahi bu kurallara bağlılığı talep etmektedir.[30] Sosyalist Gerçekçilik'in "yoğunluğu" zamana ve uygulama gayretlerine bağlı dalgalanmalar gösterse de temelde her zaman mevcuttur.[31]

Sanatın ideolojik işlevini ilk dile getiren Lenin'di ve bu fikir onun takipçilerince bıktırıncaya kadar tekrarlandığı için, ideolojik tarama/eleme amacıyla hazırlanıp dağıtılmış kılavuz kitaplarına uygun olmayan hiç bir eser sansür engelini (en azından kuramsal açıdan) aşamaz. Bu nedenle, eğer bir yazar "fikrini ifade etmek" uğruna meslek hayatını, yaşamını ve aile fertlerinin yaşamlarını tehlikeye atmaya karar vermişse, bunu "hileli dil" ile anlatmak zorundadır. Yukarıda anlatılan iki dönemin birbiriyle karışmasına bu husus da katkıda bulunmuş olabilir.

Tarihî atıfların "kurgu eser"de sergilenen birbiriyle ilişkisi, eserin yazıldığı tarihte sansürden sorumlu resmî makamlarca kabul gördüğü anlaşılan politik eğilim ya da konumlarını da gösterebilir

2. Göstermelik "Pan Türkçülük" – İbadin durmaksızın Türklerin, özellikle yabancı işgaline direniş sırasındaki, "birlik" i konusunu vurgular. Birçok batılı ve Rus yazar bu vurguları, Türklerin dünya egemenliği, en azından Avrasya üzerinde egemenliğini amaçlayan göstermelik bir hareket olan "Pan Türkçülük"ün işareti saymışlardır. Gerçekte, bu "Pan" hareketinin Türkler arasında hiç bir tarihî ideolojik örneği olmayıp, Batılıların icadı olduğu belgelenmiştir. "Pan Türkçülük" ya da "Pan Turancılık" 1865 senesinde Rus askerlerinin Taşkent'i işgali sırasında, Arminius Vambery adlı Macar Doğubilimcinin bir eserinde ortaya çıkmıştır.[32] Bugün ise, Vambery'nin o zamanki İngiliz hükümetinden maaşa bağlanmış olduğunu biliyoruz.[33]

Bu öğreti Avrupalılar tarafından, zayıflamış Osmanlı İmparatorluğu konusunda ve Orta Asya'daki Rus yayılmacılığına karşı uygulanan19. Yüzyılın kuvvet-dengesi çabalarının bir parçası olarak icat edilip türetilmiş ve Türkler'e mal edilmiştir. Uygulayıcılarının "Asya'daki Büyük Oyun" diye adlandırdıkları bu çekişmenin kaynak ve yöntemlerini E. Ingram incelemiştir.[34]

Daha sonra, hattâ bugün bile birçok Batılı kuruluş, bu sözde-akımı maddî çıkar için, Asya'dan dalgalar halinde taşıp "Hıristiyan alemi"ni çiğneyerek istila eden "sarı sürülere/ordulara" karşı "Batı'yı tahkim etmek/güçlendirmek için" umacı yerine kullanmıştır. L. Cahun ***Introduction a l'Histoire de l'Asie, Turcs, et Mongols, des Origines a 1405***[35] isimli eserinde, Moğol önderi Cengiz Han'ın fetihlerini güdüleyen şeyin ırka dayalı bir üstünlük inancı olduğunu iddia eder. Bu kitabın, 1893-1894 Fransız-Rus yakınlaşmasının hemen akabinde, Rusya'nın Orta Asya'yı işgalini kendine yakıştırdığı "uygarlaştırma görevi"nin bir parçası şeklinde haklı çıkardığı dönemde yazılmış olması belki de rastlantı değildir.

Cingiz'in ölümünden sonra, milattan sonra 1240 dolaylarında yazılmış olan ***Secret History of the Mongols'***da Moğolların ırksal üstünlüğünden kesinlikle söz edilmez. Onun yerine Cingiz'in şu sözleri aktarılır: "Tangrı kapıyı açtı ve dizginleri elimize verdi."[36] Bu sözlere göre Cingiz, sadece kendini ilahî emirle hükümdar olmuş sayar. "Büyük Han"'ın kendi, hükmettiği boyların aksine, yetke odağı idi ve öyle de kalmıştı. Her halde, Moğol orduları kesinlikle çok-ırklıydı.[37]

"Hareket"in başlangıç dönemini temsil eden başka bir örnek de ***Turancılar ve Pan-Turancılığın Kılavuzu***'dur[38] ve bu Vambery'nin ***Turkenvolk*** [39] eserini kaynak alır. Bunu da, Sir Denison'un Togan'a daha sonra bizzat ilettiği gibi[40] Sir Denison Ross kendi derlemiştir. Bolşevik devriminden sonra Paris'te sürgündeki Alexander Kerensky bile aynı "Turancı" söylemi kullanarak ona "dünyayı tehdit eden bir başbelası"[41] diyordu.

Avrupa'dan kaynaklanmasına ve amaçlarının da Avrupa'yı ilgilendirmesine rağmen bu fikir, Rus işgali ve onun ardından gelen vatanlarının sömürgeleştirilmesine son verme ümidi taşıdığı için, bazı Orta Asyalı siyasî göçmenler arasında kabul görüp kök salmıştır.[42] "Pan Türkçülük" suçlamaları bugün sırf oraya has olmamakla birlikte özellikle Sovyetler Birliği'nde kültürel hareketlere, Türklerin ortak kökenleri ve dilleri hakkındaki bilimsel eserlere karşı, hattâ ağızların ayrı ve belirgin "diller" olduğunu iddia eden bazı Sovyet görüşlerine karşı ve onları çürütme amacıyla bile kullanılmaktadır. Sovyet devleti Orta Asyalılar arasında ayrı Türkî dillerin varlığını iddia eden bu "bilimsel bulgu"ya dayanan "fikir"i ortaya atmak için çok çaba harcamıştır. Burada kaydedilmesi gereken husus şudur: hiç bir Türk lehçesinde ya da "dilinde" "Türkî" ya da "Türkçe" diye bir ayırım yoktur. Bu ayırım bazı Batı dillerinde ve Rusça'da vardır – ikincisi Osmanlı ya da Türkiye Cumhuriyeti'ne, birincisi öteki Türklere işaret eder.[43]

Burada şu hususa dikkat etmekte fayda vardır: meğer Orta Asyalılar Ruslar gelmeden evvel kendi aralarında, "birbirinden tamamen ayrı ve açık şekilde farklı diller" kullandıklarının hiç ayırdında olmadan pekalâ iletişim kurabiliyorlarmış.

Tarihî kaynaklar ve tarihî başlangıçlarını araştıranlar yalnızca tek bir Sovyet Cumhuriyeti ahalisi ya da tek bir yazarın çabalarıyla sınırlı değildir. Bu hususta kapsamlı bir çalışma yapılmamış olmakla birlikte, Orta Asya basınında savuşturulamayacak, göz ardı edilemeyecek kadar çok gösterge vardır. Tarihin izini Orhun anıtlarına kadar sürmek bile artık tek örnek değildir; bu izi sürerken aşağıda anılanlar gibi başka örneklere de rastlarız: Qulmat Omuraliev ***Kazak Edebiyatı*** Nu. 30 (1982) 44; İsmail İsmailov, "Eski Yazılı Abidelerde Hemcins Uzviler," ***Azarbaijan Filologiyası Meseleleri*** Cilt.2 (Baku: Elm, 1984) 45; Suyerkul Turgunbaev "Bayırkı Kültegin Esteliği: VI-VIII Killimdardağı Türk Poeziyasınan" ***Ala Too***. Nu.9, 1988.[46]

Aşağıda bütünü sunulan çeviri İbadin'in öykülediği eseri "batılılaştırma" gayretinde değildir. Bütün noktalama işaretleri, eksiltiler ve sahne değişiklikleri dahil olmak üzere, aslındaki gibidir. Cümle yapısı da mümkün olduğunca korunmuştur. İbadin metinde, çoğu bugünün sözlüklerinde bulunmayan kelimeleri açıklama amaçlı, otuz dipnot vermiştir. Ek notlar ise, eseri ve etkilerini geniş bir bakış açısından değerlendirmek amacıyla yazar tarafından eklenmiştir.

Tekrarlanması gereken husus şudur: M.S. 8 ve 11. Yüzyıllara ait dönemler ve tarihî göndermeler rastgele karıştırılmıştır, gerçek tarihî kişilerle belki meydana gelmemiş olaylar yan yana konulmuştur – buradaki maksat Sovyet sansüründen kaçınma amacıyla esere bir "kurgu" havası vermek gibi görünmektedir. Böylece okuyucular "öykü"yü "hayal ürünü" olarak, ya da bir dizi heyecan dolu ve "dizinli/açıklamalı" gerçek tarih şeklinde yorumlayabilirler.

“GÜNEŞ DE ALEVDİR”

“Ey Türk budunu[47], eğer yukarıda gök kubbe çökmedi ve aşağıda yeryüzü yarılmadıysa senin devlet ve kurumlarını kim yok edebilir?[48]

M.S. 7. Yüzyılda Kül Tigin’in cenaze törenine ait yazıtlarında kaydedilmiş şeklidir.”

--“Alp Tekin, ayağa kalk! Oyalanma, Alp Tekin!”

Alp Tekin gözlerini açar açmaz yastığının altındaki kılıcına sarıldı.

--“Düşman mı, Araplar mı?” diye sordu.

-- Telaşlanarak Beyini[49] üzdüğü için utanan karabaş[50], duraksayarak “Yok, ordudan[51] mektup geliyor galiba...” dedi. Alp Tekin başına ipek bir atkı çatıp tek örgü saçını kuşağına kıstırıp, dışarı çıktı.

Gamlı hazan. Örttükleri toprağa sanki kan sıçramış görüntüsü veren, yerlere dağılmış kırmızı yapraklar. Uzaktan, kim olduğu henüz belirsiz atlılar kaleye doğru yaklaşmaktalar.

-- Alp Tekin, “Eğer Ordu’dan iseler...kim?” diye düşündü. Sonra rahatsız edici bir düşünce yakışıklı yüzünü gölgeledi, yüreği daraldı: “Cibilga!” Alpagut’un[52] çekik gözlerinden özlemli bir bakış gelip, geçti.

--Yiğit,[53] “Hayır,” diye derin bir iç geçirdi, “Cibilga’nın Kıtkan’da işi ne?” Kale kapısının altında aşağı yukarı dolaşırken, onu Kıtkan’a getiren olayları hatırladı...[54]

M.S. 739 senesinin baharında Fergana Hakanı [55] Arslan Tarhan[56] askerleriyle Talas Hakan Tugasiyen'i[57] ülkesine saldırarak, ülkeyi harap etti ve Talas Hakan'ın ordusunu dağıttı. Türk boyları arasındaki bu çekişmeden bir kazanan çıkmadı. Yazık ki bu her iki tarafı da kırıp geçiren savaşta Türkler'in verdiği ağır kayıplar, Uruşana'nın bayırlarında asker toplayan Araplar'ın işine yarıyordu.[58] Ayrıca, Çin askerî kuvvetlerine karşı varlığını kılıç zoruyla sürdüren Türk devleti zayıflamıştı.[59]

Dünyanın yarısına sahip Araplar Fergana'ya giden yolları tutmuşlar, kolay bir fırsat kolluyorlardı. Talas savaşından üç ya da dört ay sonra halifenin Horasan valisi, Nasr bin Sayyar[60] büyük bir askerî kuvvetle Sogdia'ya girmişti. Buradan Şaş[61] ve Fergana yöneticilerine mektuplar yollayarak onları İslam'ı ve Arap yönetimini kabule davet etmişti. Arslan Tarhan Sayyar'ın baştan ayağa tehdit dolu mektubunu alınca Ençi Oğuz [62] boyunda konaklayan ordusunda bir Kurultay[63] toplamıştı.

Arslan Tarhan'ın, hem Sogdia sarayının güzel konuşma sanatına[64] hem de Arapça ve Çince'ye aşina olan küçük kardeşi bilge Alp Tekin de Kurultay'daydı.

Kengeş[65] sırasında Apatarhan [66] Sebuk Tekinbek, sessizce oturan Bekler'e bakıp, alayla şöyle dedi: "Arapları tanırız! Savaşmalıyız!" Sonra pars postu kaplı tahtında oturan Arslan Tarhan'a erkekçe bir selam verip, şöyle devam etti:

--"Hakanım! Kardaşlarım! [67] Duyduk ki hem Uruşana Afşini[68] hem de Şaş'ın bahadır Tudunu halifenin şartlarını kabul ederlermiş. Şimdi yalnızız. O Tugaşyan köpeği[69] birçok genç yiğidimizi öldürdü. Yiğitlerimiz ıstırap çekti, atlarımız başıboş kaldı, sadaklarımızdaki oklar az idi ama yine de düşmanlarımızın canını çok yaktık." Alp Tekin'e bir bakış attı,

yutkundu ve devam etti: “Atalarımız, ‘Dişleyemediğin taşı öpmelidir’ derler [70] Bunu düşünün!”

Sebuk Tekin Talas savaşında[71] sınırsız ganimet yığmıştı ama şimdi yorgundu, evinin rahatını[72] özlüyordu. Alp Tekin yoldaşını[73] iyi tanırdı. Sebuk Tekin’de hınzır bir çıbanbaşı gibi davranabilme huyu vardı! Alp Tekin bunu aklında tuttuğundan hemen tartışmaya katılmayıp sabırla öteki bekleri dinledi. Talas savaşından sonra mallarına koyun sürüleri katmış olan yaşlı ve tamamen de dürüst olmayan beyler, Araplar’ın sayı ve kuvvetçe üstünlüklerinden, Türk Bori’nin[74] çok yorgun oluşundan, mevcut koşullarda kazanmanın zorluğundan uzun uzun ve karamsarca ahkâm kestiler.

Sebuk Tekin ayağa kalkıp, Buhara ve Semerkand halkından Muhammed’in[75] cemaatine katılanlara vergi muafiyeti ayrıcalığı tanındığından ve dehkan’ın[76] devlete hiç de karşı olmadığından söz etti.

Alp Tekin konuyu aklından uzaklaştırdı ve içinden, “Yapmacık tavır, “diye düşündü, “altın parıltısı yüreğini yakıyor. ‘Altının cilvesi mecuzî’yi[77] imana, dilsizi dile getirir’ diyen Arapların bir bildikleri vardır. Aka[78] belki daha çok tahtından endişededir. Tahtından endişede olan kişi halkın meseleleriyle ilgilenmez. Hüküm sürmek için sadece sağlıklı insanlara gereksinim duyar, bu insanlar ateşe mi tapar ya da müslüman mıdır farketmez...Yazık ki bu kurultayda Türk dinini[79] ve dilini sattıklarından korkarım. Şüphe ederim.”

--Gözleri öfke saçarak, “Sebuk Tekin,” dedi, “bezirgan’ın[80] sürekli Tuput’u[81] görmeye geldiği hattâ sizin orada mola verdiği doğru değil midir?”.

Arslan Tarhan sıkıntılı gibi görünüyordu. Beyler bütün dikkatlerini Alp Tekin’e çevirmişlerdi. Alp Tekin ise, beylerin hevesli beklemelerine karşın bu kırıcı tarzı sürdürmek istemiyordu. Ama Sebuk Tekin’in söz edilen davranışlarına böylece bir kalleşlik gölgesi düştüğü için, kaldığı yerden sürdürmek zorunda kaldı: --“Beyler, şu kırlangıçlara bakın...[82] belki de

güçlükle yuvalarını yaparlar, dünyaya getirdikleri yavrularını büyütürler, onlara uçmayı öğretirler; (akıl gücü olmasa)[83] bu kuşlara bütün bu güçlüklerin[84] ne faydası[85] vardır?"

--Alp Er Tunga yaşlı beylere bir kaşını kaldırıp bakarak, "Bu ülkede[86] kırlangıçların nesli[87] tükenmesin diye!" cevapladı.

--Alp Tekin "Çok yaşa!" diye minnetle onayladı --. "Atalarımız, bizi aynı bu kırlangıçlar gibi ümitle yetiştirdiler; ne zannediyorsunuz? Soyumuzu sürdürmek uğruna, Türkler bu diyarda yok olmasınlar diye kendilerini bizim neslimize adamadılar mı? Şimdi bir yeni gelenin dinini kabul eder, dilimizi unutursak, içimizden biri böyle yaparsa, birimiz namını kaybetme korkusundan[88] bir öteki yitirdiği altının yasından böyle yaparsa; atalarımızın yüzünü ayaklar altına almış, onları ebediyen kaybetmiş olmayacak mıyız, beyler? Bu mübarek[89] acunda bundan çirkin iş var mıdır? Varsa söyleyin beyler?"

--Alp Er Tunga --"Kardeşler, düşmana doğru!" diye coşkuyla haykırdı, gözlerini batıya[90] dikip ayağa fırlayarak kılıcını kınından sıyırdı.

--Öteki beylerin "Düşmana doğru, düşmana doğru!" seslenişleri de hemen yankılandı.

Oysa Arslan Tarhan ile Sebuk Tekin birbirlerin bakıp anlamlı anlamlı göz kırpıyorlardı.

Daha sonra Arslan Tarhan Alp Tekin'i Kıtkan koruganına[91] yolladı.

Alp Tekin bunları hatırlarken gözlerini yaklaşmakta olan atlılardan ayırmıyordu: bunlar iki atlıyla iki yük devesiydi. Eğerinde tekerlenişinden atlılardan birinin kim olduğunu tahmin ediyordu: bu Buğrabek olmalıydı. İkinci atlı bir toz bulutundan aniden fırlayınca Alp Tekin onu da tanıdı. Yüzü (AlpTekin'in) sanki bir ateşin alevlerini yansıtırcasına kızardı: Cıbılga! Onları karşılamak için safkan atına atlayıp, yaklaşan genç atlılara doğru dörtnala kalktı. Kısa zamanda iki tarafın kaldırdığı toz bulutları birbirine karışmıştı.

--"Peki, ordudan ne haber var?"

Buğrabek ağzını Kıtkan'ın billur gibi berrak, yorgunluğu dindiren suyuyla dolu su kabına yapıştırma fırsatını yakalamış sonra sonra bir lokma ekmeği çiğnemeye başlamıştı. Cıbılga, eğerin örselediği bacaklarıyla koruganın avlusunda oturup vakit öldüren Buğrabek'in yanında durmaktansa, hizmetli kızlarla birlikte içeri dışarı girip çıkıyordu. Ordudan Cıbılga'ya eşlik eden bu yiğit, Sebuk Tekinbek'in ailesini temsil eden, evlat edindiği oğluydu. Tembel huylu Buğrabek, ak çadırından çıkmadan babasının sayısız hizmetçilerine emirler veriyordu. Etrafında olan bitene hiç aldırmayan bir adamdı – atlar[92] çalınsa bile onların ardından gitmeyi değil böcekleri korumayı düşünürdü. Alp Tekin, Buğrabek her gözüne çarpışta "Eğer böceklere faydası yoksa tarlanın anızı neye yarar"[93] derdi.

--Buğrabek bir hırıltıyla "Ordu'da sağlık ola, "dedi.

--"Nasr'a ne cevap verdiler?"

Buğrabek boğazını temizledi, ensesini kaşıdı. Alp Tekin sabırsızlanmaya başladı.

--"Ağzında dilin var mı?

Buğrabek bir vakit hırıldayıp, boğuk sesler çıkarıp boğazını temizledikten sonra ağzından kopartılmış ekmek kırıntıları gibi kelimeler dökülmeye başladı.

--"Tanrı'nın lütfûyla...Nasr'ın mektubuna karşılık beyaz bir mektup[94] yollanması uygun görüldü..."

--Alp Tekin "Sen ne söylüyorsun?" diye gürledi – "Seni...domuz! Doğru mu söylüyorsun?"

Buğrabek'i gırtlağından kavradığı gibi şiddetle sarstı. Buğrabek, içi birden boşalmış[95] bir çuval gibi yere yığıldı.

--"Konuş" dedi.

--“Beyler bir kengeş topladılar...sonra...Nasr’a bir elçi yollandı...Nasr’ın vekili[96] yarın Fergana’ya geliyor...

--“Satkınlar![97] Alp Er Tunga, Alp Turan[98] karşı gelmediler mi?

--“Alp Er Tung ile Alp Turan’ın boyunları vuruldu...”

--“Aman Tanrım! Ne akıbet?”

Alp Tekin’in öfke dolu gözlerine Buğrabek, Arslan Tarhan ve Sebuk Tekin’in rezilce kokuşmuşluklarının canlı örneği gibi görünüyordu. Başını gövdesinden ayırmaya hazırlanarak kılıcını kınından sıyırdı. Korkusu kanlı gözlerinde okunan Buğrabek başını Alp Tekin’in ayaklarına yasladı. Tam yırtıcı bir kuş gibi kılıcını evlatlık beyin kıllı ensesine doğrultmuşken:

--Cıbılga “Alp Tekin, yapma!”—diye haykırarak içeri koştu...

--Alp Tekin kılıcını kınına koyarken “Cıbılga hatırına Umay’a[99] bir kurban ada,” diye homurdandı.

Yüreği ayağa kalkmaya yetmeyen Buğra Bek sürünerek uzaklaştı.

--“Alp Tekin...”--Alp Tekin Cıbılga’nın titreyen sesini ve badem şekilli gözlerindeki çekingen bakışı fark etti.

--“Alp Tekin, biliyorsun, Nasr’ın pek çok asker topladığı söyleniyor… **‘Türkleri yok edeceğim,’** diyormuş...”

--“Cıbılga sen ne diyorsun?”

--“Deniliyor ki, eğer onun dinini kabul edersek Nasr bizden haraç ya da cizye[100] almayacakmış. Alp Tekin, zannederim ki bu şart Türkleri birleştirecektir.!”

--“Tanrı aşkına git buradan, git Cıbılga!”

Kıtkan nehri boyu onu zorla çekmiş, Alp Tekin yüzüne su çarpmaya başlamıştı. Alabildiğine geniş açıklıklara “Ey!” diye gürledi, “bir zamanlar Koşon’dan [102] Rum’a; Altay’dan Boipin’e[103] hükmeden şanlı Türk batırları[101] şimdi nerdesiniz?”

Doğu’dan gölgeler inmeye başlamış, gece, yüksek duvarların kulelerinde seçilen miğferli muhafızlarıyla Kıtkan koruganını usulca kucaklamıştı. Karanlık iyice koyulaştığında, ocaklarda dans eden ateşlerin kıpkızıl dilleri görülmeye başlamıştı. Geceye hep kafa tutuyor, bir kere daha başlarını kaldırıyorlar çünkü ışık karanlığın kollarında doğar.!

--“Eğer Arapça öğrensek, bu güzel dilde dünyanın yarısıyla iletişebilirdik. Gerçekten de Arapça Bağdat’ın, Şam’ın dilidir, tüm dünyadaki alp şairlerin kullandığı dildir!”

--“Dünyanın en güçlü şiirlerini, analarımızın beşiklerimiz[104] başında söyledikleri ninnileri unutuyorsun, Cıbılga!..”

Ocaktaki alevler tahta döşemeye uzanmış Alp Tekin ile Cıbılga üzerine solgun bir ışıkla yansıyor, yerdeki yalın kılıçta parıldadıktan sonra evin karanlık köşelerinde kayboluyordu. Cıbılga aniden yalın kılıca uzanıp uzun parmaklarıyla Alp Tekin’in bileğine dokundu. Alp Tekin’in teni ürperdi, vücudu kasıldı.

--“Alp Tekin, elma bahçesindeki sohbetlerimizi hatırlıyor musun?”

--“O zamanları unutmak hiç mümkün mü”?

... Ah o tatlı anılar, geçmiş günlerde kalan hoş anları hatırlamak! Kımız[105] içilirken Cıbılga'nın çaldığı çankavuy'dan[106] yayılan zarif ezgilerin tadını çıkarmak, sonra birbirine anlamlı anlamlı göz kırparak, yakınlaşmaya başlamak.

Alp Tekin Toga'sının[107] elma bahçesine sessizce gider, sakin bir köşede oturup Cıbılga'yı beklerdi. Onların birlikte şafağı karşılamaları Sebuk Tekin'in ailesinde güya bilinmiyor, herkes Alp Tekin'in Tubut kaynaklı hediyelerinin kabulünü, Cıbılga'nın sabah erkenden çıktığı gezintileri hiç farketmez görünüyordu.

Ay tepeye ulaşınca, tam Alp Tekin'in sabrı beklemekten tükenmişken Cıbılga su kanalı tarafından meydana çıkardı.

O başdöndürücü günlerde uzaktan şafağa kadar Ençi Oğuz'un sesleri işitilirdi...Ah, neler konuşmazlardı ki! Bu koyu sohbetler kaçınılmazdı şekilde hayranlıkla tarihteki ünlü Türkler'den bahsetmeye döner, geceyi uykusuz bitirirlerdi. Cıbılga şöyle derdi:"Bumin Han [108] ve çağdaşları zamanında Türk ülkesinde bir tek din vardı, şimdi ise bazıları ateşe tapıyor, başkaları Mani ya da Budist oldular. Bu şekle dönmesi ne felaket!" "Ne demek istiyorsun?" "Gelecekteki bütünlükleri için Türklerin tek dine mensup olmaları şarttır." "Bu fikir babandan mı çıktı?" "Ne zannettin? Beyler ona boşuna mı Arslan Tarhan'ın Tonyukuku'u[109] derler?." "Cıbılga, biz Tengri'nin[110] hangi dilinde konuşuyoruz?" Atalarımız bize firavunların piramitlerini bırakmadı, sadece dillerini miras bıraktılar. Eğer bu dili unutursak onlar da kumların yuttuğu bir nehir gibi kurumazlar mı? Hayır, en iyisi ateşe sığınmak - - Tengri'ye tapınmak en iyi yol. Aslında, bu diyarın anası – güneş ve ateştir! Güneşe tapmaktır!" Cıbılga "Güneş! Ha-ha-ha!" diye yürekten attığı kahkaha elma bahçesinde yankılanınca, (...)[111] telaşla dışarı çıktı: saçında ay ışığı akisleri vardı. "Ben güneş olsaydım sadece ışımakla kalmaz halk düşmanlarını yok eder onlara hayat veren sıcaklık armağan ederdim!"[112]

Bazen Cıbılga'nın çaldığı çangavuyun ezgileri ayın ipeksi ışığıyla birleşir gibi olur, elma ağaçlarının çiçeklerini yumuşak bir buğu gibi örterdi...

--"Alp Tekin, uykuya mı daldın?

Alp Tekin tatlı bir uykuya dalacak mahmur bir çocuk gibi gözlerini ovaladı.

--"Alp Tekin, dinle sana söyleyeceğim var."

Alp Tekin ürpererek başını sallayıp baktı.

--"Yeni dini kabul ettiğimi varsay...ne olurdu?"

--"Kendi dinlerine ihanet[113] edenlere acımam!"

Cıbılga aniden kılıcı ağzından tutarak kabzasını Alp Tekin'in eline verdi:

--"Öyleyse, vur!"

Alp Tekin ayağa fırlayarak "Cıbılga!" diye haykırdı.

--"Babam kelime-i şahadet getireli[114] üç sene oldu, hepimiz, Hattâ Buğrabek bile.."

--"Cıbılga!"- - yiğidin boğazından çıkan bu ürkütücü çığlık Cıbılga'ya, göğsüne kama saplanmış birinin inleyişini hatırlatmıştı

Alp Tekin kamasını çekip kendi yüzünü[115] yarmaya başladı. Yansıyan ışıkta Cıbılga'nın inci gibi gözyaşları seçiliyordu.

--"Kardeşler!"- - Alp Tekin'in yüzünü fark eden askerler, "Arslan Tarhan öldü mü?" der gibi birbirlerine baktılar. "Beni dinleyin! Kendi kardeşime baş kaldırdım![116] Onun bir zamanlar ateşe[117] taptığını bilin. Şimdi ise dinini, dilini tahta uşak etti. Bakın dinleyin, bu dindir, dildir; her birimizin sinesinde, dilinde yaşayan anayurdumuzdur! Akan Ençi Oğuz, bereketli elma

bahçeleri ve otlakları bizim anayurdumuzdur, ama yakından bakınca, başka daha aziz, bizlerden ayrı düşünülemeyecek bir anayurdumuz; yani, dilimiz vardır. Bu kıymetli mirası, anayurdu acımasızca terk eden bir insan kendi yurdunda hâlâ efendi olabilir mi? Söyleyin bana, ahali!"

--Askerler, "Kesinlikle olmaz, kesinlikle olmaz!" diye kükrediler.

--"Doğru! Yarın Nasr'ın vekili Fergana'ya gelliyor. Ona Fergana'da yer var mı? Söyleyin bana Türkler!"

--Askerler, "var! Ama kara toprağın altında!" diye bağırdılar.

--"İyi! Bugünden itibaren, bu yurdun ordusu Kıtkan'dır! Halkın hakanı benim; Ben Alp Tekinbek'im. Bütün Türklere bir seferberlik[118] emri çıkartıyorum. Koruganı bütün gücümüzle savunacağız.[119] Bu yurdu satan ya da satın alana acımak yok!"

* * *

Apatarhan Sebuk Tekinbek'in birlikleri Semerkand'dan gelen gazilerle[120] desteklediği ve bunların hepbirlikte Kıtkan koruganını yirmi gün boyunca kuşattıkları halde ele geçirmeyi başaramamışlardı. Apatarhan son derece mutsuzdu. Sürekli yeni saldırı emirleri veriyor ama sayısı bilinmeyen - bazı söylentilere göre bin, başkalarına bakılırsa yüz Türk – askeri, beş bin askeri savundukları kalın duvarlara yaklaştırmıyordu. Korugan içindekiler, Çimyan dağlarından sağlayıp istifledikleri neftyağını çukur kaplarda ateşleyerek duvarlara yaklaşanların üzerine boşaltıyor, böylece onları duvarlardan uzak tutuyorlardı.

Sebuk Tekinbek'in kuşatmasıyla boğulan Kıtkan koruganında su kuyuları kurumaya yüz tutmuş, yiyecek-içecek tayına bağlanmış, etraftaki kışlaklardan[121] korugana sığınmış kadın ve çocuklar eziyet çekmeye başlamıştı. Saldırılara karşı neft yağını ölçülü kullanmak gerekiyordu. **Usruşana**'dan mancınıklar ve saldırganlara Arslan Tarhan'ın ordusundan destek

birlikleri geldikten sonra Kıtkan koruganının günleri sayılı gibi görünmeye başlamıştı. Koruganın bütün mal-mülkünü açlık ve susuzluktan zayıf düşmüş yüz kadar asker koruyordu.

Alp Tekin derin düşüncelere dalmış, koruganın uzaktaki nöbet odasına yaklaştı. Küçük, gıcırdayan kapıyı açtığında burnuna nem kokusu geldi. Kapı açıldığında Cıbılga ayağa kalkmış, içeri gireni görünce sırtını dönmüştü. Bir köşede saçı sakalı birbirine karışmış Buğrabek, yanaklarını şişire şişire hapır hupur yemek yiyordu. Alp Tekin'i farkedince, alnını yere bastırdı ve ayağa kalktı.

Bir an için hem yiğit hem kız sessizce durdular. Alp Tekin başını eğerek:

--"Cıbılga," diye başladı, "gel vazgeç! Yurdundan yüz çevirme!"

--"Ben sadece Tanrı kuluyum..."

--"Cıbılga, baban o dini sadece kendi servetini korumak uğruna kabul etti...[122]

--"Boşuna konuşuyorsun! Babam Zerdüşt, Mani, Budist uyruklarının hepsini tek bir din ve dilde birleştirmek amacında!"

Alp Tekin başını salladı, Cıbılga bir an için ona bakınca kolundaki sargıyı fark etti:

--"Koluna ne oldu?" diye sordu.

--"Bir düşman kılıcı dokundu."

--Cıbılga, "Alp Tekin!" diyerek aniden diz çöktü, başını yiğidin ayağına koyarak ağlamaya başladı. "Seni öldürecekler! Herkes kardeşinin senden korktuğunu biliyor. Seni öldürürlerse zafer kardeşinin olacak. Senin gibi akıllı bir yiğit bunu göremiyor mu? Onların yanına gitsen seni kollarlardı. Ve sonra...

--"Kardeşimin tahtına mı çıkacakmışım?" Alp Tekin'in sesi sıkıntılıydı --. "Hayır, o tahta atalarımın yüzlerini ayaklar altına alarak çıkmayacağım."

--“Savunuculara bakarsan koruganın sadece bir günü kalmış, henüz geç değil. Gel, sana amentüyü öğretebilirim...”

--“ Tengri katına, dinini ve dilini satmış biri olarak utanç içinde çıkmak istemiyorum!”

--“Ah benim istenmeyen yolum, iliğindeki yarayı görmek yüreğimi parçalıyor. Sen savaştığında beni bu nemli zindanın sıçanları değil, senin inatçılığın kemiriyor. Sevdamızın , ikimizin geleceği hakkında hâlâ hiç konuşmuyorsun?” --“Cıbılga, sen haklı olduğun için kalbim keder dolu! Ben Tengri’nin ordusuna gidiyorum ama benim kadınım o kutsal yere ilgisiz bir yabancı gibi mi geliyor? Bunu söylemek yüreğimi yırtıyor. Cıbılga, biz bu dünyada birleşmeden bu sonsuz ayrılık olacak.”

Alp Tekin’in sesi zorlanıyordu, Cıbılga’nın saçını okşamak için uzandı:

--“Cıbılga...Git, sevdiğim...” dedi.

--“Alp Tekin, “Kelime-i şahadet getir”

Alp Tekin bacaklarını Cıbılga’nın kollarından çekip kurtardı ve oradan ayrıldı.

* * * * * * * * *

Güneş battıktan sonra düşman mancınıkları bir-iki yerde koruganın duvarlarında gedik açmış ama düşman içeri girememişti: Alp Tekin’in askerleri neft yağı dolu çukur kapları kaldırıp üzerilerine dökerek onları uzakta tutmaya çalışıyorlardı. Koruganın fazla ömrü kalmadığı belliydi.

* * * * * * * * *

--“Cıbılga, bu dünyada yaşayacak yarım günüm kaldı...”

--“Kelime-i şahadet getirmek için hâlâ yeterli vakit var...”

Alp Tekin kâhini[123] çağırttı.

--“Kâhin, bu kadını sevdiğimi bilirsin. Tengri’yle buluştuğunda onun yüzünün kara olmasını istemiyorum.

Kâhin meseleyi biliyordu. Alp Tekin’e şöyle dedi:

--“Ateş, sayrı ruhlar için en temiz, en büyük ilaç, kutsallaştıran bir ışık halkasıdır. Ateşle yıkananlar eski günahlarından arınmış olarak, durultulmuş ruhlarla Tengri katına ulaşırlar....”

Alp Tekin sarsılmıştı.

--“Kâhin, sözlerin ne kadar dehşet verici . Sen...”

--“Evet, ateş, kutsal ateş, kadınının vücudunu arındırılmış ruhundan ayırarak eski günahlarından durultacak ve Tengri’ye yollayacaktır. Ateş, alevler....”

--“Cıbılga!” Alp Tekin’in sanki ona ait olmayan, dehşet içinde, ürkmüş, kederli sesi koruganın iç duvarlarında yankılandı. Cıbılga “Hayır. Hayır,! der gibi işaret ediyordu. Alp Tekin, gözlerinden yaşlar akarak su kuyusunun ardına sığındı.

Koruganın ortasında ateş yakmak için hazırlık başlamıştı. Kuru kütükler adam boyunda kesilmiş, ortadaki odun yığınının ortasına dikilmişti.

Dağların ardında güneş batıyordu.

Cıbılga korkusuzca odun yığınının yanına vardı. Sonra Buğrabek yaka-paça zindandan getirildi: feryat ederek onu odun yığınına doğru sürükleyen iki-üç korumanın ayak bileklerine yapışıyordu.

Buğrabek Alp Tekin’i farkedince, dehşet içinde ona doğru süründü.

--“Beyim, ben artık müslüman değilim. O tuhaf dinden vazgeçtim, vazgeçtim!” diye bağırarak Alp Tekin’in bacaklarına sarıldı.

--Alp Tekin kendini zor zapt ederek, Götürün bunu!” dedi“

Cıbılga’yı odun yığınının üzerine yerleştirip bağladılar.

--Kahin, “Ey doğru yoldan çıkarılmış kadın!” diye devam etti. “Sana son kez söylüyorum: yabancı dini, o yüreğine ve aklına yerleşen sömürücü cevheri terk et; Ahram’ın[124] tanrısını dilinden defet...”

Aniden koruganın üzerine derin bir sessizlik çöktü. Atların acı acı kişnemeleri bile dinmişti.

Batmaktaki güneş Cıbılga’ya eşsiz bir kızıllık yansıtarak onu kutsal ışın demetleriyle sarmalıyordu. Sanki kırmızı taştan yapılmış yakut gözlü bir heykele benzeyen haliyle Cıbılga, dik duran bir Umay yontusunu andırıyordu.

Heykel aniden,”Alp Tekin,” diyerek dile geldi “Kelime-i şahadet getir, bu anayurdun önderi ol...”

Alp Tekin “Ey Tengri!” diye haykırdı, “kendi tanrını övmek için neden atalarımın dilini kullanıyorsun? Kim iki ayrı avı birden aynı anda kovalayabilir, kim iki ayrı anadan doğmuştur? Ana dil, ana yurt bu yürektedir; iki yürek olabilir mi? Söyle bana Cıbılga!”

İyice neft yağına bulanmış kütükler ateşte gürüldüyorlardı...

--Alp Tekin sadık askerlerine “Kardeşlerim!” diye seslendi. “Düşman korugana girmek üzere. Biz yüz kişiyiz, onlarsa onbin. Bu haydutların kastettiği ne malımız ne de canımız; onlar Tengri’ye ve yüreklerimiz ve anayurdumuzdaki dile kastediyorlar. Birazdan anayurdumuz için son kez savaşacağız. Eğer ölürsek insanlara anayurdun kişinin kendi hayatından daha değerli olduğunu göstererek öleceğiz! Biz güneşin çocuklarıyız, her birimiz bir güneşe dönüşerek öleceğiz!”

Alp Tekin neft yağının getirilmesini emretti. Atına binip kendini eğere sıkıca bağlattı. Kılıcını çekip:

--“Üzerime neft yağı dökün!” emrini verdi.

Alp Tekin'in amacını anlayan askerler önce bir an donup kaldılar,. Sonra bir, iki, üç...beş...on...yüz tanesi ona katıldı. Yüz askerin üzerine neft yağı döküldü.

Düşmanın son saldırısında koruganın kapıları ardına kadar açılmış ve içeriden... kükreyen, alevler içinde atlılar çıkmıştı. Ah-hey; atlar, sürücüler ve hâttâ sıkıca kavranan çekilmiş kılıçlar bile...alevler içindeydi. Atlar doğaüstü bir hızla koşuyordu. Düşman dehşet içindeydi. Yüz atlının her biri koruganın kapısından alevler içinde çıktı, düşmana hep birlikte saldırdılar. Dehşete düşen düşman tehlike karşısında dağılıveren bir sürü koyun gibi bölük pörçük halde kaçmaya başladı.

Bu sırada Kıtkan nehri, üstünkörü yapılmış geçici bendini parçalayarak eski akağıyla birleşmiş, alev alev yanan atlılardan onun yatağına sığınarak kurtulmaya çalışan gazileri boğmuştu.

At üzerindeki alevlerin değdiği çadırlardaki düşman karakolu alev aldı. Develer, çıldırmış halde, koşumsuz, ağızları köpürerek, delirmiş kuşatmacı askerleri ayakları altında çiğnemeye başladılar.

Onbin kişilik kuşatma ordusu rezilce kaçmaya başladı. Anayurtları yaşatmak uğruna kendilerini güneşe kurban eden yiğitler, kovalamaya devam ettiler, yanarak at sürdüler, yanarak at sürdüler, yanarak at sürdüler...

SONSÖZ

Tarih bilenler için bugünkü "yeniden yapılandırma" ve "açık sözlülük" belki daha önceki "samimileşme" dönemlerini hatırlatabilir. Ayrıca, birkaç "boş sayfayı" doldurmanın gerçek Orta Asya tarihinin kayıp kısımlarını aydınlatmaya yetmeyeceği açıktır. Yine de, ortaya

çıkmaları gerçekleştiğinde GÜNEŞ DE ALEVDİR gibi eserler gerçek tarihî metin yazılarına uygun bir öncü sayılabilir.

DİPNOTLAR:

[1]Bu konu, L. Tillet, The Great Friendship (Chapel Hill, 1969) adlı eserde ayrıntılı örneklerle el'e alınmıştır.

[2]Russia in Asia Wayne S. Vucinich (düzenleyici), (Stanford, 1972). Vucinich bu esere de katkıda bulunmuştur: bkz: "The Structure of Soviet Orientology: Fifty Years of Change and Accomplishment."

[3]Rewriting Russian History: Soviet Interpretations of Rusia's Past, C.E. Black (düzenleyici), (New York, 1956). Black aynı zamanda kitaba katkıda bulunmuştur.Bkz.

[4]Özgün "Orhun" harfleriyle metnin tamamı için bkz. H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları (İstanbul, 1936), Sayfa: 23-55. Latin harfleri ve İngilizce çeviri için bkz. T. Tekin, A Grammar of Orkhon Turkic (Indiana, 1968). {Bundan sonra Tekin ve sonrasında bahsi geçen kitabenin kısaltması ile belirtilecektir.} Buradaki alıntı (KT) Kültigin kitabelerindendir.
Her iki eserin derleyicilerinin kişi isimleri anıtlarla karıştırılmamalıdır. Ayrıca, metnin tümünde, özgün kaynaklardan yapılan alıntılardaki yazımı kullandığımı belirtmeliyim

[5]M. Bartold, Turkestan Down to the Mongol Invasion (London, 1977) (4. Basım). Sırasıyla bkz: s. (277-9); (228, 233, 239, 249-51, 261); (299); (100, 327, 354)

[6]Bkz. C. E. Bosworth, The Gaznavids: Their Empire in Afgahnistan and Eastern Iran, 994-1040 (Beirut, 1973) (2.basım),ss.37-38; GaznelilerIn kurucusu ünlü Alp Tekin (ö. M.S.963) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: F. Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) (İstanbul, 1980), 3. Basım, s. 57 ve başka yerlerde)

[7]Talas nehir ve şehrin ismidir. Bkz. DLT(s.184); Bartold, Bölüm 2. Ayrıca bkz. O. Pritsak, "Karaschanidische Streitfragen 1-4" Oriens II. (Leiden, 1950). Talas'ta değişik tarihlerde pek çok savaş yaşanmıştır; Bartold (s. 195-196) şunu bildirmektedir: "...Arap tarihçinin (abartılı olması muhtemel) anlatımına göre, 50.000 Çinli öldürülmüş, 20.000'i de esir alınmıştı, ama Çin belgelerinde Kao-hsien-chih ordusunun tamamının 30,000 askerden oluşmakla birlikte kuşkusuz çok önemli olduğu...kayıtlıdır. 752 senesinde Usruşana hükûmdarı Araplar'a karşı Çinliler'den yardım istemiş ama reddedilmişti."

[8] Alp Er Tunga için bkz. Tekin, KT, N7: BK, E31. DLT (s.509, 605, 620)

[9] Kutadgu Bilig (buradan sonra KB şeklinde anılacaktır), İbadin'in elindeki "öykü"ye sahne olan aynı ülkede M.S. 1069 senesinde tamamlanmıştır. Türkçe bir baskısı Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig. R.R. Arat (derleyen), Ankara, 1974. (ikinci baskı). KB İngilizce'ye R. Dankoff tarafından Wisdom of Royal Glory adıyla 1983'de çevrilmiş, Chicago'da basılmıştır. Buradaki alıntılar ikincisindendir, burada 48. Sayfadaki 276-282. beyitlerdir.

[10]Kaşgarlı Mahmud, Kitab Diwan at Türk (buradan sonra DLT şeklinde anılacaktır). Milattan sonra 1074?/1077 dolaylarında tamamlanmıştır. Ilk basimi (3 cilt) Kilisli Rifat'a aittir (İstanbul, 1917-19). İngilizce'ye R. Dankoff ve J. Kelly tarafından Compendium of Turkic Dialects adıyla 3 cilt halinde çevrilmiştir (Cambridge, MA., 1982-84). Alıntılar Compendium'dandır, buradaki s.33. Ek kaynak için bkz. Emel Esin, "Tonga and Ödlek: On Kaşgai's Version of the Afrasiab/Tonga Alp Er Epic" Raiyyet Rusumu, Essays Presented to Halil İnalcık. Journal of Turkish Studies, vol 10, 1986. Bundan başka gözlemler için bkz. G. Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (Oxford, 1972), s. 515.

[11] DLT. S. 605.

[12] Tonyukuk anıtındaki metnin İngilizce çevirisi için bkz: Tekin (s.9-11, 283-290). Ayrıca F. Hirth, "Nachworte zur Inschrift des Tonyuquq," Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, W. Radloff (St. Petersburg, 1899). Ayrıca, D. Sinor, "Qapqan," Journal of the Royal Asiatic Society (1954)

[13] Sebuk Tekin'in takma bir isim olduğu anlaşılıyor. Tarihteki Buğra için bkz. DLT (s. 206); Togan (s. 97-99), ayrıca Bartold (2. Bölüm, özellikle s. 290-310). Aynı dönemde başka Buğra Han'lar vardır. Bkz. Bosworth (s. 272, N. 26). Bkz. KB (63-123 beyitleri). Karahanlılar hakkında bkz. O. Pritsak, op. cit. Selçuklar için Bartold, Sumer ve Bosworth'ten ayrıca bkz. G. Leiser (çeviren ve derleyen), A History of the Seljuks (Carbondale ve Edwardsville, 1988) içinde anılan kaynaklar.

[14] Sebuk Tekin ve Buğra Han hakkında alıntılar için Bosworth' ve çeviri hakkındaki aşağıdaki notlara bakınız.

[15] Z. V. Togan, Türkili Türkistan (İstanbul, 1981) İkinci basım, s. 63, 98, 105).

[16] Bartold, Turkestan, s. 268); öteki Arslan Hanlar için (s. 269, 275, 280-2, 285, 319-21, 328, 333, 335, 363, 366, 403-4, 442, 449).

[17] Bkz. Tekin (s. 263).

[18] M. Eliade, Shamanism; Archaic Techniques of Ecstasy (Bollingen Paperback Series, 2nd Printing) (Princeton, 1974), (s. 206)

[19] Z. V. Togan, Hatıralar (İstanbul, 1969), (s. 401-2).

[20] Togan'ın açıklamaları ( ) içinde verilmiştir.

[21] N. A. Pashaev, Pobeda Kul'turnoi revoliutsii v sovetskom Azarbaidzhane (Moscow: Nauka, 1976), (s. 118)'de bahis vardır. Ayrıca bkz. (yayimlayan kurum) Academy of Sciences of the USSR, Ocherk istorii Azerbidzhanskoi sovetskoi literatury (Moskova, 1963): burada 145-146. Sayfalarda bir özet vardır. Od Gelini özgün haliyle, Cafer Cabarlı'nın bütün eserlerinin 1. cildinde yeniden yayınlanmıştır (Baku: Azarbaijan Devlet Neshriyatı, 1968).

[22] Bkz. R. Pipes, The Formation of the Soviet Union (Harvard, 1954), (birçok yerde). Kırım Tatarları'nın günümüze daha yakın zamanlarda çektikleri sıkıntılar için bkz: Peter Reddaway (derleyen), Uncensored Russia: Protest and Dissent in the Soviet Union (American Heritage Press, 1972) s.249-269. Ayrıca, bkz. H. B. Paksoy, "Chora Batır: A Tatar Admonition to Future Generations" Studies in Comparative Communism cilt xix nu.: 3&4, Güz/Kış 1986; Tatars of the Crimea: Their Struggle for Survival, E. Allworth (derleyen), (Durham ve Londra: Duke U P, 1988).

[23] Bkz. M. Serdar (derleyen), Reşat Cemilev, Musa Mamut: Human Torch, (New York: Crimea Foundation, 1986). Bu olay batı basınında haber yapılmakla beraber, belgelemenin büyük bölümünü görgü şahitleriyle görüşerek Reşat Cemilev derlemiştir. R. Cemilev, Musa Mamut'un olgusunu belgelendirmeye çabaladığı için de Sovyet resmî makamlarının nahoş

dikkatini üzerine çekmiş başka bir kırım Tatarı'dır. R. Cemilev hakkında bkz. Reddaway, Uncensored Russia; ayrıca The Crimean Review, cilt III, nu. 1, Mayıs 1988. Aynı kaderi paylaşan üçüncü bir Kırım Tatarı Mustafa Cemilev'dir (Reşat ile akraba değildir). Mustafa Cemilev hakkinda bkz: Shest' Denei: Sudebnyi Protsess Il'i Gabaia i Mustafy Dzemileva, M. Serdar (derleyen), (New York: Crimea Foundation, 1980).

[24] Bkz. Çevirideki alıntılar.

[25] Örneğin, Afghan Halk Ertakları, Abdhalif Ganiev (derleyen), (Taşkent: Tashkent Section of Raduga Publishers, 1984). Tiraj sayfasında şu özet vardır: "Sevgili okuyucular! Bu eserde size Afgan halkının sözlü yaratıları sunulmaktadır...Afganların halk öyküleri her yönüyle Orta Asya halklarının eserleriyle bağlantılıdır." (20,000 adet).

[26] M. T. Choldin, A Fence around The Empire: Censorship of Western Ideas under the Tsars (Duke U P, 1985); B. Daniel, Censorship in Russia(Washington, 1979); Hugh Seton-Watson, The Russian Empire 1801-1917) (Oxford, 1967).

[27] Örneğin, M. Dewhirst ve R. Farell, The Soviet Censorship (Metucen-NJ, 1973). Ayrıca bkz. "How Kremlin Keeps Editors in Line," The Times (Londra), 5 Ocak 1986, (s.1).

[28] Bkz. J. Soper, "Shake-Up ind the Uzbek Literary Elite," Central Asian Survey (bundan sonra CAS şeklinde belirtilecek), cilt V, Nu.4, (1982).

[29] Bkz. örneğin, B. Dmytryshyn, A History of Russia (New Jersey, 1977), (s. 516).

[30] Bkz. örneğin, Robert V. Daniels, A Documentary History of Communism (genişletilmiş basım) cilt 1, (s. 298-301), 356-362).

[31]Bkz. başkalarıyla birlikte, D. Markov, Socialist Literatures: Problems of Development (Moskova, 1984): T. Eagleton, Marxism and Literary Criticism (Londra, 1976).

[32] Bkz. A.H. Vambery, Travels in Central Asia (Londra, 1865). Vambery 1860-61 yıllarında dilenci bir derviş kılığında Orta Asya'da seyahat etmiş, Avrupa'ya döndükten sonra birkaç kitapta serüvenlerini anlatmıştır. Bkz. örneğin Sketches of Central Asia (Londra, 1868). Ayrıca Bkz. C. W. Hostler, Turkism and the Soviets (Londra, 1957).

[33] Arşiv alıntıları için bkz. M. Kemal Öke, "Prof. Arminius Vambery and Anglo-Ottoman Relations 1889-1907" Bulletin of the Turkish Studies Association, Cilt 9, nu. 2. 1985.

[34] Bkz.Edward Ingram, The Beginnings of the Great Game in Asia 1828-1834 (Oxford, 1979); idem, Commitmment to Empire: Prophecies of the Great Game in Asia 1797-1800 (Oxford, 1981); idem, In Defence of British India: Great Britain in the Middle East 1775-1842 (Londra, 1984). Bu oyunun başlıca oyuncuları İngiltere ve Rusya olmakla birlikte daha sonra Almanya da yüzyılın ilerleyen senelerinde işe karışmış, Fransa da ilgisiz kalmamıştı.

[35] (Paris, 1896).

[36] Bkz. Moğolların Gizli Tarihi (A. Temir, çeviren) (Ankara, 1948), (s. 227). F. Cleavis'inki gibi yeni İngilizce çeviri de vardır.

[37] Bkz. T. Allsen, Mongol Imperialism (Berkeley, 1987); M. Rossabi, Khubilai Khan (Berkeley, 1988)

[38] H. M. Government, Naval Staff Intelligence Department (Oxford, Kasım 1918).

[39] (Leipzig, 1885).

[40] Bu eser hakkında Togan'ın Türkili'ndeki (s.560-563) yorumuna bakınız.

[41] Ek alıntı için bkz. H. B. Paksoy, "Central Asia's New Dastans" CAS cilt 6, nu. 1, 1987.

[42] Bkz. J. M. Landau, Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism (Londra, 1981). Landau'nun kitabı daha çok "pan-Türkçülük"ün göçmen boyutuyla ilgilidir.

[43] Sovyetler Birliği'ndeki dil tadilatları hakkında pek çok inceleme yayınlanmıştır. Başkaları arasında özellikle şunlara bakılmalıdır: Z. V. Togan, Türkili Türkistan; Stefan Wurm, Turkic Peoples of th USSR: Their Historical Background, their Language, and the Development of Soviet Linguistic Policy (Oxford, 1954); idem, The Turkic Languages of Central Asia: Problems of Planned Culture Contact (Oxford, 1954).

[44] Bu eserin yorum ve incelemesi C. Carlson ve H, Oraltay'ın "Kül Tegin: Advice on the Future?" adlı yazısındadır. CAS, V 2, nu 2 (1983).

[45]Azarbaijan SSC İlimler Akademisi, Nesimi Dilbilimi Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır.

[46]Kırgızistan yazarlar birliğinin organı.

[47] Bundan sonra İbadin'in dipnotları "FN" ile işaretli ve hemen ardından sayı numarası verilecektir. Yazarın alıntı ve yorumlarından ayırmak için çift " " ile belirtilecektir

"FN1. halk." Metindeki özgün ifade budun'dur – millet, halk anlamındadır. "Budun"un daha önceki kullanımı için bkz. Tekin, s. 234 (ve çeşitli yerlerde). Kitabelerde yer alan budun kelimesinin incelemesi için bkz. Sumer; ayrıca Clauson (s. 306).

[48] Glistan'daki alıntı, kaynağı doğru biçimde Kül Tigin (ya da Tekin, bkz. yukarıdaki tanım) olarak belirler, ama tarihini VII. Yüzyıl olarak verir. Burada kaydedilmelidir Kül Tekin kitabelerinde yazan tarih M.S. 732'dir. Bkz. W. Thomsen, "Inscription de l'Orkhon dechiffrees," Memoires de la Societe Finno-ougrienne (Helsinfors, 1896). Bu kitabelerin İngilizce çevirileri için bkz. Tekin (s. 267). Bu alıntı KT E22'dendir.

[49] Bey – efendi, soylu, insanların önderi, kumandan. Bkz Tekin (s. 311 ve başka yerlerde) "Bag, Bay" Bkz. Clauson (ss. 326-7 ve 329).

[50] "FN 2. Hizmetçi/uşak." Bkz. Tekin "qara," (sıkça kullanılır) DLT (s. 543) karabaş kelimesini anlatmak için hem "hizmetçi" hem "köle"yi kullanır.

[51] Orda (ordu) – kelime anlamıyla ev ya da karargah, birleşik boyların merkezi ya da genel kabul gören, tanınan merkezî yetki. Daha kapsamlı anlamda, tarihî çerçevede aynı zamanda bir birliğe ait bütün çadırlar (yani aileler den oluşan) "ordu" demektir. (Bkz Tekin, KT N8, N9. Ayrıca DLT (sayfa: 74, 150, 173, 413).

[52] "FN" 3. Bahadır." Bahadır Alp yerine de her halde kullanılabilen "batır" sıfatının bir değişkenidir. Ayrıca, (4 numaralı notta açıklanan) "Alpagut"un kökü Alp'tir. Bkz. Tekin "Alpagut" KT N7 (s. 33, 74 ve çeşitli yerlerde). Ek olarak, Clauson (s. 127). Batır için bkz. J. Hangin, A Conscise English-Mongolian Dictionary (Indiana, 1970), (s. 270).

Alpagut'un son hecesi, KB'deki bulunan bilgelik anlamında "kut"un bir değişkeni olabilir. DLT (s. 83-4 ve 627) Alpagut'u düşmana tek başına saldıran, yani arkadaşlarına ihtiyaç duymayacak kadar kuvvetli ve korkusuz bir alp olarak açıklar. Sümer (s. 552) Alpagut'un

XV. Yüzyıl Karakoyunlu devletinde önemli bir sınıf olduğuna işaret eder. Togan ise Türkili'nde (s. 260), 19.yüzyıl ve 20. Yüzyılın başında Alpagut'un "sahip, toprak sahibi, Rusya'da derebeylik döneminde 20. Yüzyılın başına kadar feodal toprak sahibi, anlamında kullanıldığını kaydeder.

[53] Yiğit kelimesi geleneksel olarak beğenilen özelliklere sahip olan bir delikanlıyı tanımlamak için kullanılır. Bkz. DLT (s. 178 ve 447). Ayrıca Clauson (s. 911)

[54] "Cit (Jit) şehri Madhminiya'nın karşısında, nehrin (Amu Derya) sol kıyısında, ardında bozkırın başladığı bir dağın yakınındadır." Bkz. Bartold, (s. 151).

[55] Hakan = Khan, hükümdar. Ayrıca bkz. O. Pritsak, "Qara," Zeki Velîdî Togan'a Armağan (İstanbul, 1955).

[56] "Tarhan" yönetici seçkinlerden birini belirtmek için kullanılıtr. DLT(s.180)'e göre, Argu ağzı'nda"(bir yönetici) yi belirtir." Bkz Bartold (s. 184; 268); aynı zamanda Tekin (passim) "qagan". Ayrıca, bkz. R.N. Frye "Tarxun-Turxun and Central Asian History," Harvard Journal of Asiatic Studies 14 (1951). Ayrıca bkz. Pritsak, (diğerlerine ek olarak, s. 221).

[57] Tugasiyen ismi alıntılanan kaynaklarda bu şekliyle görülmese da Bartold (çeşitli yerlerde), 11. ve 12. yüzyıllarda yaşamış en az 12 tane Tughan Han'dan bahseder. Birçoğunun başka isimleri de vardır - bu husus, bunun da bir "hükümdar ünvanı" olarak kullanılmış olabileceğini akla getirir. Bartold ayrıca "Tac-al-Din" (dinin tacı) sıfatını taşıyan bazı kişileri "Tughan" ile çapraz alıntılamıştır.

[58] "FN 4. Usruşana, Uratepe'nin eski ismidir." Bu Sirderya'daki bir şehirdir. Bkz. Togan (s. 27). Bartold (s. 166) bu şehri Ura-tube şeklinde çapraz alıntılamıştır. Ayrica bkz. Tekin (s. 391).

[59] "FN 5. Çinlilerin Fergana'ya verdikleri isim." Togan (s. 4), bulunan "Davançin" adlı bir geçidin yerini bugünkü Xingjiang'da belirlemiştir. İkincisi aynı zamanda 'Doğu Türkistan' diye anılır. Togan "duvan"ın "divan, hükûmet merkezi"nden çıkarıldığını açıklar (s. 138) ve iki kesin konum gösterir.

[60] Nasr bin Sayyar için bkz. Bartold (s. 192-4 ve 240 ile eserin çeşitli yerleri). İbadin'in bahsettiği M.S 739 tarihi, Sirderya konumu, Sayyar'ın makamı ve yaptıkları, tarihî kaynaklara uygundur.

[61] Şaş Taşkent'in eski ismidir. Türklere ait yer ve şehir isimleri için bkz. DLT. Bkz. Togan (s. 69); Bartold (çeşitli yerlerde).

[62] "FN 6. Bu, Sirderya'nın Eski Türkçe'deki ismidir." Bkz. DLT "Eki Oğuz" (s. 42) "Ençi" kelimesini kullanmamakla birlikte Togan (s. 50 ve çeşitli yerlerde) ve Bartold (s. 201 ve çeşitli yerlerde) Oğuz'un (Guzz ya da Ghuzz şeklinde de yazılır) o zaman çerçevesinde Sirderya boyunda yaşamış olduklarında hemfikirdirler. Bartold (s.152) "Sirderya'da Harzem sınırındaki İstraki'de yaşayan Çakır-oğuz" ifadesini kullanır. Ayrıca bkz. O. Pritsak, "Von den Karluk zu den Karachaniden," Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft 101 (Wiesbaden, 1951), özellikle s. 275; idem, "The Decline of the Empire of the Oghuz Yabgu" Annals of the Ukranian Academy of Arts and Sciences in the U.S., II. (New York, 1952). F. Sümer, Oğuzlar Oğuz'u kapsamlı şekilde ele alır; .Kaşgarlı Mahmut DLT'te Oğuz hakkında eski ve önemli bilgiler içerir (çeşitli yerlerde); The Book of Dede Korkut, Geoffrey L. Lewis (çeviren) (Londra, 1974), de Oğuz hakkında bilgiler içerir.

[63] Kurultay toplantı anlamındaki "kengeş" adıyla da bilinir: en eski belgelerde yer alan (ve çeşitli isimler altında kullanılan) Türkler'in temel çoğulcu bir kurumudur – burada devlet meseleleri ele alınarak görüşülür. Devlet yöneticisi de sıkça bir kurultay ya da kengeş'te seçilir. Kurultay'ın kökeni için bkz DLT.

[64] "FN 7. İhşid, Sogd hükümdarlarına verilen isimdir." Bartold (s. 93-5) bunu Sogd'un "İkşid"i şeklinde yazar, Togan ise (s. 98) "Akşid" şeklini kullanır. Ayrıca bkz. Frye, op. cit.

[65] Kengeş için yukarıdaki "Kurultay" ile ilgili nota bakınız.

[66] "FN 8. Türk ordusunda başkumandan." KT'de S14'de vardır. DLT (s. 536) içinde "Apa Alp," ifadesi geçen bir dörtlük vardır: askerî bir birlikle ilişkilendirilir. Togan (155-6), 17.

Yüzyılda Kaşgar ile Fergana arasındaki bölgede konuşlanmış askerlerin önderine "Apak"adı verildiğini belirtir. Ayrıca, yukarıda Alp ve Tarhan hakkındaki notlara bakınız.

[67] "FN. 9 Uguş – kardaş." 'Karındaş', 'aynı karından'sözünden; yani burada 'kardeş' anlamında. Böylece "uguşlarım" "kardeşlerim"dir. DLT (s. 43)'te "kabile"/"boy" anlamında "okuş" kelimesi vardır. Bu kelimede aynı zamanda "(öz) zekâ" anlamı da vardır. Loc. cit.

[68]"FN. 10 Afşın ve Tudun Usruşana ve Şaş hükümdarlarına verilen ünvanlardır. Tudun Tekin'de bulunur, BK E40. DLT (s.40)'da "Afşar" Türk boylarından Oğuz'un bir dalı olarak nitelenir. Bartold (s. 211) "(Uşruşana prenslerinin ünvanı) Afşın adı altında büyük şöhret kazanmış ve M.S. 841'de idam edilmiş olan belli bir kişiden bahseder. Ayrıca bkz Frye, anılan eseri.

[69] "FN 11. İtlik, it (köpek) anlamındadır."

[70] Bu, doğrudan ve kelimesi kelimesine DLT'ten (s. 92) alınmış bir atasözüdür.

[71] Yukarıda ele alınmıştır.

[72] İbadin, "tov" kelimesiyle iyi bilinen geleneksel bozkır çadırından bahsetmektedir. Bu çadırla çoğu zaman ilişkilendirilen "yurt" kelimesinin tümüyle doğru olmadığını burada belirtmek gerekir: şöyle ki, "yurt" kaldırıldıktan sonra bozkır toprağında ya da otlarında çadırın bıraktığı izin adıdır. Bunun için yurt "anayurt" demektir. Çadır anlamındaki asıl kelime dik, dikilmiş anlamındaki "tirik," tir.

[73] İbadin'in kullandığı "tagoysı" kelimesinin, yoldaş, ata; ve "toga" kökünden, kayınbirader gibi birçok anlamı vardır. Aynı zamanda hürmetkârca uymayı/itaati gösteren bir hitap şeklidir. Burada asıl anlam açık değildir.

[74] "FN 12. Muvazzaf Türk ordusundaki sürekli askerler." DLT (s. 542) bori'yi kurt şeklinde anlatır – " atasözü: Kurt komşusunu yemez." Böylece askerler, eski Türk boylarının totemi ve bazan da Türkler'in yarı efsanevî atası olan kurda benzetiliyor. Ayrıca bkz. H. B. Paksoy, "The Traditional Oğlak Tartış Among the Kırghız of the Pamirs," Journal of the Royal Asiatic Society, 1985, II. Kısım. Ayrıca, D. Sinor, "Some Components of the Civilization of the

Turks: 6 to 8th Century A. D" Altaistic Studies: Papers Presented at the 25th Meeting of the ÜPIAC. G. Jarring and S. Rosen (derleyenler) (Stockholm, 1985).

[75] Bahsedilen tabii ki İslam peygamberi yani müslüman olmaktır; inananlar topluluğu "ümmet"tir. Ümmet için diğerlerinin yanı sıra bkz. M.G. S. Hodgson, The Venture of Islam (Chicago, 1974) (eserin birçok yerinde)

[76] "FN 13. Zengin toprak sahibi." Bartold da (bir çok yerde) bu tanımı kullanır.

[77] İbadin kullandığı terim (küçük harfle)"mecûzi"dir;. Anlamı, zerdüştlerin gözde ama doğru olmayan bir şekilde"ateşe tapan" diye tanımlanması) ve"yabancı"dır.

[78] Burada söz konusu olan Arslan Tarhan'dır.

[79] Merhum I. Kafesoğlu'na göre Türkler'in asıl dini, şamanizmden epey farklı olarak, tek bir "tanrı"ya tapılan tek tanrılı bir dindi. Bkz. onun Milli Kültür (İstanbul, 1984) (3. Basım) s. 295-7 ve burada anılan kaynaklar. Rene Grousset, Empires of the Steppes (N. Walford çev.) (New Brunswick-NJ, 1970) eserinde "Tangrı" sözünün "Tükçe ve Moğolca" olduğunu ve "sema" anlamına geldiğini saptamıştır (s. 20); s. 23'te (Türk kabul edilen ve çoğunlukla Hunlarla özdeşleştirilen) Hsiung-nu'nun dininin "Tangrı ya da semaya ve bazı kutsal dağlara tapınmaya dayanan belirsiz bir şamanizm" olduğunu belirtir. Pellio ve Thomsen'e dayanarak Kafesoğlu'nun tektanrılılık fikrini doğrular gibidir ama hâlâ şamanizme bağlıdır: "(Kül Tigin yazıtlarındaki) ahlakî kavramlar ... Türk-Moğol şamanizminin temelindeki eski evrendoğumdan alınmıştır... Sema ve yeryüzü, Kutsal Sema ya da Tangrı adıyla bilinen, semanın en yüksek katında bulunan bir yüce varlığa boyun eğerlerdi." (s. 86) "Tengri"den (bu şekliyle) Tekin KT'de söz edilir (bir çok yerde); DLT (birçok yerde). Ayrıca: Tangrı'yı sadece Yakutlar'ın tanrısı olarak belirleyen Eliade'ye bakınız (s. 471).; başka yerde (bölüm 6) tanrıların sıradüzenini betimler.

[80] "FN 15. Savdakar (tüccar)." Burada deve kervanlarıyla seyahat eden tüccarlar.

[81] "FN 14. Tibet'in eski Türk dilindeki ismi." Tekin'de de vardır: (KT E4, BK E5. Bartold (s. 200-202) bahsedilen yeer ve olaylara zemin sunar; aynı zamanda (s. 66 ve birçok yerde)

Tibet'le ticareti tanımlar. DLT (s. 179)'da "Türk illerindeki büyük bir kabile..." diye bahsedilen. 'Tubut,' kelimesinde bir madde/kayıt vardır.

[82] Kırlangıç ile ilgili bkz. DLT s. 169.

[83] "FN 16. Ug (akıl, zeka)" DLT (s. 93) "us" şeklini kullanır.

[84] "FN 17. Emgak (güçlük, cefa)." DLT (s.145)te "amga" şeklindedir.

[85] "FN 18 Asig (fayda). DLT(çok yerde) mevcuttur.

[86] Urug – aile. DLT'de (s. 44 ve biçok yerde); aynı zamanda "tohum" anlamında.

[87] İbadin, ülke kavramını anlatmak için daha yeni, ödünç alınmış dünya kelimesi yerine, eski olan ajun/acun kelimesini kullanmıştır. BKz. DLT (s. 33).

[88] "FN 19. Ad (Nam, şan, ün; aynı zamanda 'isim')".

[89] İbadin agus ajun ifadesini kullanır. Ajun için yukarıdaki açıklamaya bakınız. Agus, tanrının tekliğinde ayla/ışık halkası, aydınlanmış anlamındadır.

[90] Akının geldiği yön.

[91] Bu "müstakhem mevki" (korugan), eğer var idiyse, (daha önceki döneme ve yere ait benzer Roma mevkilerini hatırlatan, ve) Arap istilacıların Orta Asya'da istila ettikleri yerleri elde tutmak ve bozkırdan gelecek karşı saldırıyı zaptetmek için kullandıkları "ribat" düzenine bir karşılık olabilir. Ribat için bkz. Bartold (birçok yerde); Hodgson (birçok yerde). Daha sonra, Rus İmparatorluk Orduları 18. Yüzyılda buna benzer bir "kaleler" dizisini bozkırın bir ucundan ötekine yayılmak için, 19. Yüzyılda da batıdan güneye Orta Asya'ya doğru genişlemek için kullanmıştır. Diğerlerine ek olarak bkz. Togan (birçok yerde); G. J. Demko, The Russian Colonialisation of Kazakhstan 1896-1916 (Bloomington, 1969).

[92] At, belki de Orta Asya'da sahip olunabilecek en kıymetli ve makbul şeydir.

[93] İbadin'in metinde burada kullandığı tunka sözü aynı zamanda beş para etmez, düzelmez tembellikte bir kişiyi ima eder.

[94] "FN 20. Talebi kabul etmek."

[95] Öyküye ara vermemek için, İbadin'in amaçladığı imgeyi ifade eden bu deyimi kullandım.

İbadin pek çok "resim"i İngilizce'de çok az ya da hiç karşılığı olmayan, kıt birkaç kelimeye yükleyebiliyor (ben bu uygulamaya "dizinleme" adını veriyorum). Orta Asya'da ailedekilerin o dönemde eşyalarını, giysilerini nasıl düzenlediklerinden, bu giysilerin kumaşlarını anlatan özel terimlerle bahsedilmektedir. Bu bohçaların zora gelince, örneğin deneyimsiz bir güreşçi (güreş en sevilen spordur) bir çekişmede kazananca yere çalındığında başına gelebileceği gibi, nasıl yerlere saçıldığını anlatmaktadır: böyle yere çalınan güreşçinin görüntüsü sanki, "iç"i çıkmış/ çıkarılmış gibidir. Bu imge Buğrabek'in hali, özellikle de Alp Tekin'in haykırdığı kelimelerle verilir. Bazı hallerde, metnin başka yerlerinde, metnin akışı sekteye uğratacak uzun açıklamalar yerine, aynı anlamı verebilecek en yakın sözcüğü seçtim.

[96] "FN 21, yogunçi (teğmen, vekil)."

[97] Bu bağlamda Satkınlar: satılmış olanlar; sadece parasal açıdan değil aynı zamanda ruhsal anlamda, zihinsel, ahlaksal açıdan bozuk, çürük; suçlu.

[98] Bkz. Bartold (s. 64) "ırak ile Turan arasındaki resmî sınır olarak Amu Darya...", Ünlü İranlı şair Firdevsî'nin derlediği Şahname destanında Turan anılır. Bu bağlamda Turan, İranlı olmayanlar için doğu'yu gösterir. Bkz. Togan (s. 78, ve birçok yerde).

[99] "FN 22. Türk tanrıça." Bkz. Tekin, KT, E 31; T II, W3. Kafesoğlu (s. 289), A, İnan'dan alıntılayarak "Huma"yı İran-Hint inançlarına dayandırır.. Ayrıca bkz. D. Sinor, "'Umay,' a Mongol Spirit honored by the Turks." Proceedings of International Conferences on Chinese Border Area Studies. National Chengchi University. (Taipei, 1985), s. 1771-1781.

[100] Cizye (gayrı-müslimlerin ödediği kişisel vergi) için bkz. Hodgson (V. 1:270); ayrıca F. Rahman, İslam (Chicago, 1966), s. 28. Haraç (kharaj şeklinde de yazılır), müslüman idaresindeki gayrı-müslimlerin ödediği toprak vergisi. Bkz. Bartold (s. 188); Hodgson (s. 270). Ayrıca Emeviler döneminde vergilendirme için bkz. Bartold (s. 187-192), Abbasîler için (s. 204, 220), Samaniler için (s. 220, 238-40) Gazneliler için (s. 2887-293).

[101] "Alp"teki gibi, bkz yukarıdaki açıklama.

[102] "FN 23. Kore."

[103] Rum, Orta Asyanın batı sınırlarına bitişik topraklar için kullanılan geleneksel tanımdır. Bkz. DLT (birçok yerde). Örneğin, Osmanlılar, onların doğusunda yaşayanlarca "Rumî" diye anılırdı. Başkalarına ek olarak bkz. History of the Islamic Peoples, C. Brockelmann (derleyen) Londra, 1982. (7. Baskı) s. 257. Altay bir sıradağ adıdır. DLT (s. 58) burada bu dağların bir bölümünün Altun Kan adıyla da anıldığına bir işaret vardır. Boiping (gac) (Beijing? Bayingyi? Beypil?) yoruma açıktır. Ayrıca günümüze kadar gelen pek çok sözlü– henüz kağıda yazılmamış - edebiyat eserinde öz coğrafî yer isimleri canlı tutulmaktadır. Bkz. Togan, Türkistan (s. 564).

[104] Bu fikir, diğerlerinin yanısıra, takma Molla Nasreddin ismiyle yazan Jelil Memedkulzade'nin, 1906'da öğretici-hiciv dergisi Molla Nasreddin'deki ilk başyazısını anımsatır. "... geçmiş günleri hatırlamak gereklidir: o günlerde annenizin beşiğinizi sallarken söylediği ninniler Türk dilindeydi." Bkz. H. B. Paksoy, "Elements of Humor in Central Asia:The Example of the Journal Molla Nasreddin in Azerbaijan" Türkestan, als historischer Faktor und politische Idee (B. Hayit Festschrift), Erling von Mende (derleyen) (Köln, 1988).

[105] "Çankavuy" dudak ve dil kullanılarak çalınan bir müzik aletidir. Resimli bir tanım için bkz Bolat Sarıba (ev), Kazaktın Muzikalık Aspaptarı (Kazakların Müzik Enstrümanları) (alma Ata: Yalin, 1978), s. 64-67).

[106] Aynı zamanda qumiss, adıyla da anılır. Bkz. DLT (s.184). Hâlâ son derece sevilen bir içkidir, hazırlanırken mayalanma sürecinden geçtiğinden doğal alkol içerir. Ancak sert içki sınıfına girmez çünkü içindeki alkol çok azdır. Mevsime özgü unsurlara bağlı olduğundan bütün sene boyunca bol miktarda bulunmaz. Ruslar kımızın besleyici ve dinçleştirici özelliklerini Kazakistan'ı işgallerinden sonra keşfetmişlerdir. Günümüzde Kazak bozkırındaki pek çok sanatoryumda kımız, özellikle tüberküloz teşhisinde başlıca perhiz ve tedavi reçetesidir. Kımızın tüberküloza karşı faydalı etkilerinin keşfedilmesi belki de Moskova'nın, Komunist Parti memur sınıfının tedavi edildiği sanatoryumların gereksinimini karşılamak için

bu bölgedeki sovhoz-kolhoz kurallarını yeniden gözden geçirerek, bunları büyük at sürülerinin bakımını sağlayacak şekilde gevşetip değiştirmesinde etkili olmuştur.

[107] Cıbılga'nın babasından söz ediliyor. Togaysı hakkındaki yorum için yukarıdaki nota bakınız.

[108] Bumin Han bir Türk prensidir, KT, E1 ve BK, E3'te bahsi geçer. Bkz. Tekin (s. 263 ve 263).

[109] "FN 24. I. Ve II. Türk Kağanlık'ları dönemindeki çok yüksek düzeyde bir siyasî şahsiyet.

[110] Tengri için yukarıdaki nota bakınız.

[111] Bu paragrafın sonunda J. Umarbekov'un öyküyü anlatan resimlerinden biri, dizgi sürecinde metnin üzerini kapadığı için birçok kelime bulanıktır. Okunamayan kelimeler, benzetme anlamında şartların daha da ayrıntılandırılması gibi görünmektedir.

[112] "FN 25. Ateş, sıcaklık."

[113] "FN 26. Devlete ihanet, başkaldırı." DLT'de (birçok yerdeki) "kutgu"ya bakınız.

[114] Kelime-i şahadet İslam'ın beş şarından biridir, "Allah'tan başka Allah yoktur ve Muhammed onun peygamberidir." Öğretiye göre, müslüman olmak için bu cümleyi bilinçli olarak söylemek yeterlidir.

[115] "FN 27. Eski Türkler yakın bir akrabaları öldüğünde yüzlerini yaralarlardı." Kan ağlamak/ kanlı gözyaşı dökmek sözü buradan gelir. Ayrıca bkz. Lewis, The Book of Dede Korkut (bir çok yerde); Grousset(s. 23 vr 87).

[116] Aka - - ağabey.

[117] Burada da resim bundan evvelki iki cümlenin her birinde birer kelimeyi kapatmıştır. Bu yüzden, öykünün akışına uygun olarak içeriği yeniden toparlamaya çalıştım.

[118] "FN 28. Kılkuyruk genel seferberliğe başlama emridir."

[119] "FN 29.Amul ihtiyat/dikkat/temkin, kale'dir. Bkz DLT (s. 49-50).

[120] Gazi, İslam uğruna savaşanlardır. Birçok kaynakta tanımlanmıştır. Örneğin, bkz. Hodgson (birçok yerde)

[121] Kışlak, kış ordugâhı, kışlasıdır. Bunun tersi, yaz otlakları, yaylak'tır.

[122] "FN 30. Sokinçida (harekete geçmek/önlem almak)." Kökü için bkz. DLT (s. 273).

[123] İbadin, kâhin kelimesini kullanır: rahip, kâhin anlamındadır.

[124] Bahsolunan, Zerdüşt dinindeki kötülük tanrısı Ahram'dır.,

“Ey Türk budunu,

eğer yukarıda gök kubbe çökmedi ve aşağıda yeryüzü yarılmadıysa,
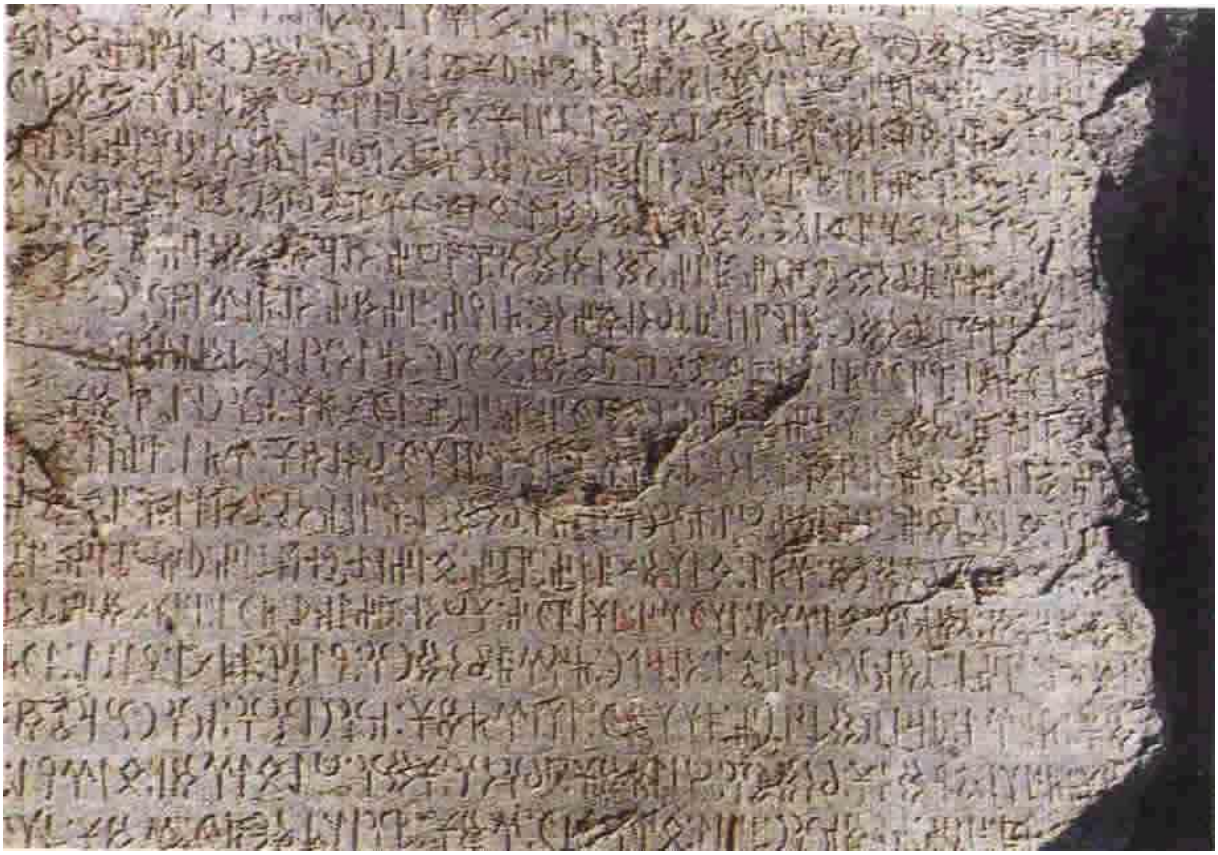
senin devlet ve kurumlarını kim yok edebilir?”